

Araştırma Makalesi/ Research Article

**Mısır Milliyetçiliğinin İnşası: 1882–1970 Arasında
Kimlik, Söylem ve Dönüşüm**

Fahrettin Dede*

(ORCID: 0000-0001-9329-3890)

Makale Gönderim Tarihi
01.10.2025

Makale Kabul Tarihi
02.02.2026

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Dede, F., “Mısır Milliyetçiliğinin İnşası: 1882–1970 Arasında Kimlik, Söylem ve Dönüşüm”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (Mart 2026): 145-183.

APA: Dede, F. (2026). Mısır Milliyetçiliğinin İnşası: 1882–1970 Arasında Kimlik, Söylem ve Dönüşüm. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 145-183.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Mısır’da milliyetçiliğin 1882 İngiliz işgalinden Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır’ın 1970 yılındaki ölümüne kadar geçen süreçte geçirdiği dönüşümleri analiz etmektir. Sosyal inşacı kuramsal çerçeveye dayanan çalışma, Benedict Anderson’ın “hayalî cemaat” kavramını kullanarak milliyetçi kimliğin tarihî, siyasî ve ekonomik bağlamlara bağlı olarak yeniden inşa edildiğini savunmaktadır. Analiz, Mısır milliyetçiliğinin erken dönemde Pan-İslamist bir karakter taşıdığını, 1920’li yıllarda daha seküler ve toprak merkezli bir yönelim kazandığını, 1952 Hür Subaylar Darbesi sonrasında ise Pan-Arabist bir devlet kimliği olarak yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır. Bulgular, özellikle ekonomik etkenlerin ve bölgesel gelişmelerin bu dönüşümlerde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Çalışma, bu yönüyle Mısır

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Türkiye, fahrettin.dede1@ogr.sakarya.edu.tr.

Ph.D. Candidate, Sakarya University, Institute of Middles East, Türkiye.

milliyetçiliğini sabit bir ideoloji değil, konjonktürel olarak şekillenen bir siyasal kimlik olarak ele alarak Mısır milliyetçiliği literatürüne katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Milliyetçilik, Mısır Milliyetçiliği, Pan-Arabizm, Pan-Islamizm

The Construction of Egyptian Nationalism: Identity, Discourse, and Transformation between 1882 and 1970

Abstract

This study aims to analyze the transformations of Egyptian nationalism from the 1882 British occupation to the death of President Gamal Abdel Nasser in 1970. Drawing on a social constructivist framework, the study employs Benedict Anderson's concept of the "imagined community" to argue that nationalist identity was continuously reconstructed in response to historical, political, and economic contexts. The analysis reveals that Egyptian nationalism initially manifested a Pan-Islamist character, became more secular and land-centered during the 1920s, and was redefined as a Pan-Arabist state identity following the 1952 Free Officers' Coup. The findings indicate that economic factors and regional developments played a decisive role in these transformations. By conceptualizing Egyptian nationalism as a contextually shaped political identity rather than a fixed ideology, the study contributes to the literature on Egyptian nationalism.

Keywords: Egypt, Nationalism, Egyptian Nationalism, Pan-Arabism, Pan-Islamism

Giriş

Fransız İhtilali sonrası dünya genelinde etkili olan milliyetçi akımlar, Balkan topraklarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasını da derinden etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı ile işgale uğrayan Osmanlı Arap toprakları 1916 Sykes-Picot ve Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda resmen paylaşılmış olsa da bu bölgelerdeki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri tekil bir düzlemde seyretmemiştir. Bu bağlamda, Mısır'daki milliyetçi hareketin ortaya çıkışı ve geçirdiği dönüşümler, kendine özgü nitelikleriyle dikkat çekmektedir. Siyasi anlamda, 1882 İngiliz işgaliyle ortaya çıkan ve bu işgale karşı direnen Mısır milliyetçi hareketi, başlangıçta Osmanlı Devleti ve hilâfetiyle yakın bir duruş sergilemiş, özünde Osmanlı karşıtı olmamıştır. Ancak yıllar içinde evrilerek, Osmanlı'nın yıkılışıyla birlikte seküler bir kimlik

kazanmış ve 1950’lerden itibaren yayılcı Pan-Arabist bir görünüm almıştır.

Bu çalışma, Mısır milliyetçiliğinin farklı zaman dilimlerindeki dönüşümünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel araştırma sorusu şudur: 1882 ile 1970 yılları arasında küresel ve bölgesel gelişmeler, Mısır’daki milliyetçi hareketin söylemini, amaçlarını ve örgütlenme biçimlerini nasıl etkilemiştir? Bir başka ifadeyle, Mısır milliyetçiliği bu dönemde bölgesel ve küresel dönüşümler karşısında nasıl bir gelişim göstermiş ve kendini yeniden tanımlamıştır? Bu makale, Mısır milliyetçiliğinin, İngiliz işgalinin başlangıcı olan 1882’den Cemal Abdünnasır’ın vefat ettiği 1970 yılına kadar geçen süreçte; Osmanlı’nın çekilmesi, İngiliz sömürgeciliği, küresel dekolonizasyon ve Arap dünyasındaki siyasi dalgalanmalar karşısında söylemini ve liderliğini sürekli olarak yeniden şekillendirdiği tezini ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle, Mısır milliyetçiliğinin yalnızca bir bağımsızlık mücadelesi değil; aynı zamanda değişen aktörler, ideolojiler ve söylemler aracılığıyla sürekli yeniden kurulan bir siyasi kimlik olduğunu ileri sürmektedir. Milliyetçi hareket, belirli dönemlerde bölgenin ve dünyanın içinde bulunduğu sürece zorunlu olarak adapte olma eğilimi göstermiştir. Çalışmanın üsttekiyle bağlantılı bir diğer hipotezi; Mısır’da milliyetçiliğin ortaya çıkışından yaşadığı değişimlere kadar ekonomik bir boyut taşıdığıdır. En başından, ülkenin ekonomik potansiyeli ve yaşadığı ekonomik buhranla ortaya çıkan milliyetçilik; küresel/yerel aktörlerin bu potansiyele yaptığı yatırımlar ve ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla dönüşümler yaşamıştır. 7 Ekim 2023 itibarıyla başlayan İsrail-Gazze çatışmaları bağlamında kamuoyuna yansıyan bir ses kaydı¹, Arap milliyetçiliğinin ve Mısır’daki Pan-Arabizm’in doğasını yeniden gündeme

---

¹ Cemal Abdünnasır: İlli Aviz Yuharib yiygi yuharib ve hılûv annenâ beâ”, <https://www.youtube.com/watch?v=7bUVH3F07zY> Erişim Tarihi: 15 Haziran 2025; Ses kaydında, Filistin davası için İsrail’e karşı defalarca savaşmış olan Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır’ın 1970 yılında Libya lideri Muammer Kaddafi’ye sarf ettiği “[İsrail’e karşı] Eğer birisi mücadele etmek istiyorsa etsin, birisi savaşmak istiyorsa savaşsın. Çünkü "Abdunnasır Filistin davasını sattı" diyorlar. Hatta bazı Mısırlılar bile buna inanabilir. Ben ne yaptığımı biliyorum." sözleri yer almaktadır. (Metin içinde Abdünnasır’a ait Rogers Planı’na dair sözler bu ses kaydındaki linkten alınmıştır.)

getirmiştir.² Bu kayıt, Abdünnasır'ın uzun yıllar içinde bizzat kendisinin inşa ettiği bir imajın sorgulanmasına yol açmış ve Mısır milliyetçiliğinin sürekliliğindeki mevcut kırılmalara işaret etmiştir.

Hem Arap milliyetçiliği hem de Mısır milliyetçiliği, olgusal ve tarihsel perspektiften pek çok akademik çalışmada incelenmiştir. Literatürde, özellikle James Jankowski ve Israel Gershoni'nin Mısır milliyetçiliği üzerine yaptıkları çok sayıda çalışma öne çıkmaktadır.³ Ralph M. Coury'nin, iki dünya savaşı arası dönemde Mısır'daki Arap milliyetçiliğinin "icat edilmesi" üzerine makalesi, Elie Kedourie, Nadav Safran ve Heyworth Dunne gibi isimlerin Pan-Arapçı siyaseti Mısır'daki Vefd hükümetine karşılık krallık rejimine atfeden tarih yazımına karşı çıkarak önemli bir perspektif sunmuştur.⁴ Coury, Saray'ın Arap-İslamcı yönelimi ile Vefd Partisi'nin laik-liberal-Mısırcı yönelimi arasında katı bir ayırım yapmanın hatalı olduğunu savunmuş ve Mısır'ın Arap birliğine olan ilgisinin ideolojik değil, yeni siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelerle ilişkili olduğunu iddia etmiştir.⁵ Bu çalışma, Coury'nin bıraktığı yerden ilerleyerek milliyetçi yönelimin ekonomik boyutuyla birlikte toplumsal alandan siyasi boyuta evrimine odaklanmaktadır. Adid Davişa'nın Pan-Arabizm üzerine çalışması⁶, Mısır'ın bu ideolojideki liderliğinin evrimini vurgulamakla birlikte, Mısır milliyetçiliğinin doğuşu perspektifinin dışında kalmıştır. Gershoni ve Jankowski'nin "Redefining The Egyptian Nation (1930-45)" kitabı ve Dawisha'nın çalışmaları, Benedict

² "Tescil Savtı li'Abdinnasır yüsiru cedelen havle mevakifehu mine's-sıra'î'l-Arabiyyi'l-İsrailî" BBC News Arabi, <https://www.bbc.com/arabic/articles/c11myj00zv8o> Erişim Tarihi: 15 Haziran 2025.

³ Bu çalışmaların başlıcaları için bkz: Israel Gershoni ve James Jankowski, *Egypt, Islam and The Arabs; The Search For Egyptian Nationhood, 1900-1930*, New York, 1987; Israel Gershoni ve James Jankowski, *Confronting Fascism In Egypt, Dictatorship Versus Democracy in the 1930s*, California, 2010; James Jankowski ve Israel Gerhoni, *Rethinking Nationalism In The Arab Middle East*, New York, 1997.

⁴ Ralph M. Coury, "Who "Invented" Egyptian Arab Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 3 (Aug., 1982), Part1 s.251.

⁵ Ralph M. Coury, "Who "Invented" Egyptian Arab Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 4 (Nov., 1982), Part2 ss.459-479.

⁶ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği; Zaferden Umutsuzluğa*, Çev: Lütfi Yalçın, İstanbul, 2016.

Anderson'ın "Hayali Cemaat" tezini kullanmışlardır. Charles D. Smith'in bu konudaki itirazına⁷ karşılık bu çalışmada da aynı yöntem izlenecektir.

Katzenstein'in tanımıyla kimlik, bireyler ve toplumların yanında aktörün sahip olup yansıttığı ve zaman içinde diğerleri ile ilişkileriyle şekillenen bireylik ve farklılık simgeleridir.⁸ Mısır'daki milliyetçiliğin bir "kimlik" olarak incelendiği bu çalışma, temel olarak sosyal inşacı (konstrüktivist) kuramın tezleri üzerinden şekillendirilmektedir. Sosyal inşacılık, özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde merkezi bir tartışma alanı oluşturmuş olup, toplumsal hayata dair üç merkezi ontolojik çıkarımda bulunur.⁹ İlk olarak normatif ve fikrî yapıların maddi yapılar kadar etkili olduğu: Yani aktörlerin fikir, inanç ve değer sistemleri, eylemleri belirleyici niteliktedir. İkincisi, maddi olmayan yapıların aktörlerin kimliklerini belirlediğidir: Yani kimliklerin çıkarları, çıkarların da eylemleri şekillendirdiği. Kimlikler sürekli değişim ve dönüşüm içindedir.¹⁰ Alexander Wendt'in ifadesiyle, "Kimlikler çıkarların temelidir" ve "Aktörlerin sosyal bağlamdan bağımsız olarak taşıdıkları çıkar portföyleri yoktur, bunun yerine çıkarlarını olayları tanımlama sürecinde tanımlarlar."¹¹ Bu görüş, özellikle Wendt ve Katzenstein gibi sosyal inşacıların "devlet kimliği" tartışmasıyla önem kazanır; zira devlet kimliği, aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımların ne ölçüde kabul gördüğüne göre şekillenir. Bu durum, milletlerin tanımlandığı "ulus kimliği"nden farklıdır.¹² Kimlik, devletin çıkarlarını, tehdit algılarını ve tercihlerini belirler ve ulusal ya da uluslararası

⁷ Charles D. Smith, "“Cultural Constructs” And Other Fantasies: Imagined Narratives In Imagined Communities; Surrejoinder To Gershoni And Jankowski’s “Print Culture, Social Change, And The Process Of Redefining Imagined Communities In Egypt” *Int. J. Middle East Stud.* 31 (1999), 95-102.

⁸ J. Peter Katzenstein, (ed.) *Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, 1996, aktaran: Bahar Rumelili, "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Ed: Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, 2020, s. 389.

⁹ Christian Reus-Smit, "Konstrüktivizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnely, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, İstanbul, 2013, s.294.

¹⁰ Stuart Hall, "Introduction: Who Needs Identity", Ed. Stuart Hall, Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity*, London, 2003.

¹¹ Alexander Wendt, "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 39 (Güz 2013), s.10.

¹² Rumelili, a.g.m., s. 391.

süreçlerde yeniden inşa edilip dönüşebilir).¹³ Üçüncüsü ise aktörler ve yapıların karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettiği bir durumdur.¹⁴

Bir diğer metodolojik yaklaşım olarak, yine sosyal inşacı bağlamda, Benedict Anderson'ın milletler için öne sürdüğü "hayali cemaat" tezi kullanılmıştır. Çalışma, Mısır'daki milliyetçiliğin bir 'hayali cemaat' olarak nasıl inşa edildiğini bu çerçevede analiz etmeyi hedeflemektedir. Zira Anderson'a göre;

"Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder."¹⁵

Mısır milliyetçiliğinin kronolojik ve tematik dönüşümleri birbirini takip eden üç ana bölümde incelenmektedir. İlk bölüm, "Sultan ile Birlikte İngilizlere Karşı: Pan-İslamist Mısır Milliyetçiliği" başlığı altında, Mısır milliyetçi hareketinin Mustafa Kâmil ve Muhammed Ferid dönemlerindeki Pan-İslamist karakterine odaklanmaktadır. Bu dönem, Pan-İslamist özelliklerini sürdüren 1919 devrimi ile sona ermektedir. İkinci bölüm, "Liberal Deneyimde Milliyetçi Mücadele: Mısır'ın Seküler Kimliği" başlığını taşımakta ve 1922-1952 yılları arasındaki Mısır'ın liberal dönemini ele almaktadır. Yönetimde Vefd Partisi'nin öne çıktığı bu dönemde milliyetçi hareketin antik ve radikal boyutları, Arap dünyasından örneklerle birlikte değerlendirilmekte, ayrıca temelleri atılmakta olan 'Arap' kimliğine değinilmektedir. Üçüncü ve son bölüm ise, "Nasır Dönemi Arap Milliyetçiliği: Pan-Arabist Devlet Kimliği ve Dönüşüm" başlığı altında, Cemal Abdünnasır'ın milliyetçiliği benimsemesi, Arap dünyasındaki Pan-Arabist taleplere liderlik etmesi ile 1967 savaşı sonrası yaşanan değişim incelenmektedir. Bu kapsamda Türkçe, İngilizce, Arapça literatüre ek olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri ve Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) belgelerine yer verilmiştir.

¹³ Rumelili, a.g.m., s. 392-393.

¹⁴ Reus-Smit, a.g.m., s. 295.

¹⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul, 1995, s. 20.

Sultan ile Birlikte İngilizlere Karşı: Pan-İslamist Mısır Milliyetçiliği

Mısır ordusundaki Türk ve Çerkes subay çoğunluğuna Arap kökenlilerin 1881 yılındaki itirazı ertesi sene itibariyle onlarca yıl sürecek Mısır'daki İngiliz işgaline gerekçe olmuştur. Ahmet Urabi Paşa önderliğindeki bu askeri örgütlenme, Eylül 1882'de Tellü'l-Kebîr bölgesinde İngiliz ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Böylece Mısır'daki İngiliz işgali başlarken, Urabi Paşa sürgüne gönderildi. Mısır'da milliyetçiliğin, ekonomi ve sosyo-ekonomik durumla doğrudan bir ilişkisi vardır; nitekim Mısır'daki İngiliz işgali başlamadan önce ekonomisinin ele geçirildiği görülmektedir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde ekonomideki atılımlar, ardılları döneminde yerini borçlanmaya bırakmıştır: Özellikle -1854'ten 1879'a kadarki- Said ve İsmail Paşa dönemleri "kalkınmasız borçlanma" dönemleridir.¹⁶ Said Paşa 1863'te öldüğünde 8 milyon sterlinlik borç bıraktı, borçlanma Bâbıalî'den serbest borçlanma hakkı elde eden İsmail Paşa döneminde de sürdü, elde kalan Süveyş Kanalı hisselerinin İngilizlere satışı yapıldı. Sürdürülemez finansal yapı içinde borçların tahsili için İngiliz-Fransız uzlaşısı ile Goschen-Joubert Komisyonu kuruldu; Mısır Bakanlığı bütçe bölümü, Mısır demiryollarının yönetimi gibi pek çok stratejik kurumun yönetimine İngilizler tayin edildi. 1880'e gelindiğinde uygulamaya konan Borçların Tasfiyesi Kanunu ile borçlara karşılık İngilizler ve Fransızlar Mısır'ın gelirleri üzerinde tasarruf yapma hakkına sahip oldu. Artan borçlar Mısır'ın egemenliğinden verilen tavizlerdi: 1830'larda 100 bin olan ordudaki asker sayısı 1870'lerin sonlarında 45 binden 18 bine düşürüldü. Kamu çalışanlarının maaşlarını alamadığı bir vasatta Mısır'daki yabancı karşıtı ilk kitlesel halk gösterisi de 8 Nisan 1879'da gerçekleştirildi.¹⁷ İşte bu ekonomik sömürü, milliyetçi mücadelenin itici güçlerinden biri oluyordu.

Süveyş Kanalı'nın 1869'da tamamlanan inşası da Mısır'ın Asya ve Afrika arasındaki ayrıcalıklı jeostratejik konumuna deniz ulaşımını kısaltan stratejik bir avantaj sağlıyordu. Kanal, Büyük Britanya için

¹⁶ Celal Emin, *Kıssatü'l-İktisadi'l-Mısri; Min Ahdi Muhammed Ali ilâ Ahdi Mübarek*, Kahire, 2013, s. 38.

¹⁷ Fahrettin Dede, *İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Fikrî ve Siyasî Yapılanma (1882-1928)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, ss. 8-10; Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali; Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, 2010, s. 36.

Asya'daki sömürgelerine giden en kısa yol haline gelirken bu da kanalın kontrolünü ve güvenliğini hayati öneme haiz hale getiriyordu. Kanalın kontrolünün kaybiysa sömürge imparatorluğunu tehdit edebilirdi. İngiliz işgalinin 1954'e kadar devamını sağlayacak motivasyon Süveyş Kanalı idi.¹⁸ Mısır'daki İngiliz işgali sürerken milliyetçi hareketi besleyen önemli bir olay Menüfiye yakınlarındaki Dinşavay köyünde yaşandı. Güvercin yetiştirerek geçimini sağlayan köy halkının, bölgeyi güvercin av alanı olarak kullanmaya başlayan İngiliz askerleriyle 1906 yılında yaşadıkları olay sonucu çok sayıda Mısırlı, idam, hapis ve kırbaç cezalarına çarptırılmış, infazlar halkın gözü önünde yapılmıştır. Bu sadece işgal valisi olarak Lord Cromer'in 1907'de Mısır'dan ülkesine dönüşünü hızlandırmadı, aynı zamanda Mısır'da milliyetçiliğin orta sınıftan öğrenciler ve kitlelere kadar taşınmasını beraberinde getirdi.¹⁹

Bir "ulus kimliği" olarak milliyetçi hareket güç kazanırken bu hareketin başında ise hukukçu ve gazeteci Mustafa Kâmil vardı ve Dinşavay olayının akabinde Hıdiv II. Abbas Hilmi'nin onayıyla Hizbül-Vatani'nin (tr: Milli Parti) kuruluşu ilan edildi.²⁰ 10 maddelik parti tüzüğünde 1840 Londra Anlaşması'nda belirtildiği üzere bağımsızlık Mısır için hedef seçilirken tüzüğün son maddesinde "*Mısır ile Devlet-i Aliyye arasında sevgi, bağlılık ve tam bir ilişki kurulması için çaba sarf edilmesi*" ifadesi yer alıyordu.²¹ Seküler tutum sergileyen Ümmet Partisi'nin (tr: Millet Partisi) söyleminin zaten sınırlı etki gösterdiği bir vasatta Osmanlı Devleti, ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin arttığı bu dönemde Mustafa Kâmil tarzında bir milliyetçiyi destekledi. Mustafa Kâmil'in yaptırdığı özel okul için Osmanlı Devleti'nce aylık tahsis edildi.²² Milliyetçi hareketin önderi -hatta ömrünün son yıllarına kadar Mısır'ın gerçek lideri-²³ olarak Mustafa Kâmil, 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı'yı destekledi, 1898'de Şark Meselesi'ni konu edinen aynı adlı

¹⁸ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi; Arapların Fethinden Bugüne*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2010, s. 75.

¹⁹ Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, çev: Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldızoğlu-Aktay, İstanbul, 2013, s. 109.

²⁰ Ş. Tufan Buzpınar, "Mustafa Kâmil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, 2020, s. 310.

²¹ BOA, A.}MTZ.(05) 18/126, 3

²² BOA, A.}MTZ.(05) 12/429

²³ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev: Latif Boyacı, Hüseyin Yılmaz, İstanbul, 2014, s. 227-228.

eserinde (ar: el-Mes'ebetü's-Şarkıyye) Avrupalıların Osmanlı'yı parçalamaya çalıştığı görüşünü işledi. Kevâkibî'nin Osmanlı hilâfetine karşı Arap hilâfeti tezine karşılık Mustafa Kâmil, Osmanlı hilâfetine savundu. İngiliz işgaline karşı lobi oluşturmak için Avrupa ülkelerine seyahatler düzenleyip diplomatik girişimlerde bulundu, Avrupa gazetelerine mülakatlar verdi.²⁴ 1899'da Avrupa seyahatinden dönüşte daha önceki taltiflerine ek olarak İstanbul'da "bey" unvanıyla birlikte ikinci rütbeden Mecîdî nişanı ile taltif edildi.²⁵ Hourani'nin anlatımıyla Mustafa Kâmil, "*bir Mısır ulusunun varlığına inanıyordu, ancak bu daha büyük bir bütünün parçasıydı; ya da birkaç tanesinin.*"²⁶ Kitabındaki duası, onun milliyetçiliğinin hangi bağlama oturduğunu açıklayıcı niteliktedir:

"Allah'ım! Sultan-ı Azam Halife-i Ekber Gazi II. Sultan Abdülhamid Hazretlerini koru. Onun eliyle Müslümanların ve Osmanlıların emellerini gerçekleştirip, aziz ülkemiz Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtar. Aziz ülkeniz Mısır için Sutan-ı Azam efendimizin gölgesinde Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa'yı da koru. (Allah'ım) Sen hakkiyle işiten ve (isteklere) cevap veren (ve duaları kabul eden)sin. (Amin.)"²⁷

Dönemin kültürel yapısı içinde Mısırlı aydınlar da Mısır milliyetçiliğini Osmanlı Devleti dışında düşünmemiştir. Dönem aydınları içinde Mustafa Kâmil'in yanında saf tutanlar, aynı zamanda Osmanlı Devleti ve Sultan II. Abdülhamid'i de savundular. Başta Emîrû's-Şuara lakaplı Ahmed Şevki olmak üzere Ahmed Nesim, Hafız İbrahim, İsmail Sabri gibi pek çok Mısırlı şair milliyetçi mücadele içinde konumlandılar, aynı zamanda Sultan Abdülhamid'e övgü dolu şiirler yazdılar. İçlerinde partiye verdiği yoğun destekle tanınan ve "Hizbü'l-Vatani Şairi" olarak bilinen Ahmed Nesim'in II. Abdülhamid'e yazdığı şiirde kullandığı ifadeler, milliyetçi mücadelede ön safta hizalananların Osmanlı'ya bakışını özetlemektedir: "*Kralların en iyisi, sadece ona kral derim/Kafiyeler okur ona doğaçlama fikirlerim/(...)/ Kalleşlik oku nasıl nüfuz eder bir krala/Bel bağlamış olan*

²⁴ Mustafa Kâmil'in bu kapsamdaki seyahatleri ve diplomatik girişimlerinin başlıcaları için bakınız: BOA, HR.SYS. 929/12; BOA, HR.SYS. 929/15; BOA, Y.A..HUS, 374/105; BOA, HR.SYS. 929/22; BOA, HR.SYS. 929/27.

²⁵ Buzpınar, a.g.m., s. 310.

²⁶ Hourani, a.g.e., s. 226.

²⁷ Mustafa Kâmil Paşa, *Şark Meselesi*, çev: Mustafa Özcan, İstanbul, 2016, s. 368.

Allah'a ve Furkan'a/ Devam et sen bu dini himaye etmeye!/ Ta ki dönene kadar o ilk günlerine.”²⁸

Mustafa Kâmil'in hilâfeti öne çıkararak siyaseti, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki iktidarıyla başlayan ve Mısırlıların “vatan” kavramına yükledikleri anlamla taban tabana zıt olmasa bile İstanbul'a yeniden yaklaşmalarının tezahürüyüdü. Yani politik söylem, bu dönemde Mısır'da yeniden bir kimlik üretmiştir. Bu aslında bizzat Pan-İslamist siyasetin Asitané'deki sahibi tarafından vurgulanmış bir söylemdi. Zira, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile gayrimüslim tebaanın büyük bir kısmını kaybeden Osmanlı Devleti, daha İslami bir kimlik kazanmış ve hilâfet aktif bir siyaset aracı olarak kullanılmaya başlanmıştı.²⁹ II. Abdülhamid, Pan-İslamist siyasetiyle Mustafa Kâmil ile kurduğu ilişkinin benzerini İslam dünyasının başka yerlerinde de kurmuştur. Nitekim 1899'da henüz Sultan Abdülhamid hilâfet tahtında iken Hristiyanların Afrika Müslümanlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttıkları bir vasatta Libya'dan Şeyh Ahmed Şerif Senusi'nin bütün müritleriyle Osmanlı devletine bağlı olduğu rapor ediliyordu.³⁰ Bu bağ ile inşa edilen birlik, İtalya'nın Libya'yı 1911'deki işgalinde de devam ettirildi: 1912 başlarında Seyyid Ahmed Şerif, Senusi zaviyelerini harbe iştirake teşvik ettiğini bildirdi³¹, aynı yılın sonlarında Bingazi ve Trablus mevalisine düşmana karşı cihadın farz-ı ayn olduğunu bildiren hitapta bulundu.³² Libya'daki İtalyan işgali derinleşse de Şeyh Senusi, Osmanlı'ya bağlılığını bildirdi.³³ Bu Osmanlı destekçisi atmosfer, Suriye coğrafyasında da çok farklı değildi. Levant'ta Arap milliyetçisi düşünceler filizlenirken Müslümanlar İstanbul'a dini inanç bağıyla bağlıydı; insanların bağlılığı tikelci idi; yer, klan, inanç, bölgesel veya mezhepseldi ve milliyetçilik bilinmiyordu, ama

²⁸ Bu türden şiirlerin geniş bir incelemesinin de yer aldığı çalışma için bkz: Sümeyye Revsen Okumuş, *Mısır'da Neo-Klasik Şairlerin Şiirlerinde Abdülhamid Han İmajı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2022, s.38,39

²⁹ Selim Deringil, *Simgeden Millete; II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul, 2007, s. 29.

³⁰ Y..PRK.MŞ.. Kutu: 7, Gömlek: 10

³¹ ATASE: 110-9-1-5, Kutu: 13, Gömlek: 56, Sıra:16

³² ATASE: 110-9-1-5, Kutu: 34, Gömlek: 158, Sıra:2

³³ Daha fazla detay için bakınız: Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 41, Gömlek: 187, Sıra:3; Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 41, Gömlek: 187, Sıra:8; Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 55, Gömlek: 262, Sıra:14.

-Gertrude Bell'in ifadesiyle- "*insanlar Şam/Halep yerlisiydi, Suriyeli tüccar Osmanlı'dan ziyade bedeviden farklıydı.*"³⁴ Filistinli yazar Raşid Halidi'ye göre Osmanlı'nın yıkılması öncesinde pek çok Filistinli aydın çelişkide hissetmeksizin kendilerini Osmanlılık-Araplık-şehir-bölge-aile aidiyetiyle aynı anda özdeşleştiriyordu.³⁵

Mustafa Kâmil'in 1908'deki vefatıyla Hizbü'l-Vatani'nin başına Muhammed Ferid geçti. Ferid de I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerden "sultan" unvanı alan Hüseyin Kâmil'e karşı Osmanlı taraftarı bir tutum izlemiştir.³⁶ Yine parti teşkilatı içerisindeki Abdülaziz Çaviş, hilâfete verdiği destekle -daha da ötesinde Osmanlıcı tutumuyla- tanınmıştır.³⁷ Mustafa Kâmil'in 1908'deki vefatı, 1909'da II. Abdülhamid'in hal' edilmesi ve en son I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla II. Abbas Hilmi'nin hıdivlikten indirilmesi Mısır'daki milliyetçi mücadeleyi de etkilemiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Mısır'da sıkıyönetim ilan eden İngilizler sınır dışılar, sürgünler, tutuklama dalgalarıyla milliyetçi yönelimi hedef almıştır. Buna rağmen Mısır kamuoyu Osmanlıcı tutumunu sürdürmüştür. Gershoni ve Jankowski'ye göre bunun bir sebebi Osmanlı'ya hilâfet özelindeki dinî bağlılık, diğeri ise Türk zaferinin nefret ettikleri İngiliz işgalini bitirmesini sağlayacak olmasıdır.³⁸ Savaş sırasında yaşanan ekonomik zorluklara ek olarak ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Ocak 1918'de deklare ettiği self-determinasyon hakkı Mısır'ı da hareketlendirmiştir. I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran antlaşmaların hazırlandığı Paris Barış Konferansı düzenlenirken Muhammed Ferid Bey ve partinin pek çok lideri parçalanmış bir halde çeşitli Avrupa kentlerindeydi.

Savaş sonrası Mısır'ın bağımsızlığını müzakere için harekete geçerek öne çıkan isim, Mısır'daki yasama meclisinin seçilmiş vekili Saad Zağlûl oldu ve barış görüşmeleri için bir heyet (ar:vefd) oluşturdu. İngilizler önce konferansa katılım taleplerini reddettikleri Zağlûl ve arkadaşlarını Malta'ya sürgün etti. Bu durum, Mısır genelinde tarihe 1919 devrimi

³⁴ Davişa, *a.g.e.*, ss. 17-29.

³⁵ Rashid Khalidi, *Palestinian Identity; The Construction Of Modern National Consciousness*, New York, 1997, s. 19.

³⁶ Dede, *a.g.t.*, s. 19.

³⁷ Gershoni ve Jankowski, *Egypt, Islam, and...*, s. 27, 28.

³⁸ Gershoni ve Jankowski, *a.g.e.*, s. 24-25.

olarak geçen sokak gösterilerinin fitilini ateşledi. Zağlûl'un pozisyonu bir tarafa 1919 devrimi halkın İslâmî -ve hilâfet destekçisi- tutumunu yansıtır. İngiltere, sokak gösterilerini hafifletmek için heyetin konferansa katılımına izin verdi. Muhammed Ferid'in -araçsal bile olsa- Osmanlıcı tutumuna karşılık³⁹ Vefd'in Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda sunulmak üzere hazırlattığı manifesto, Mısır halkının benzersizliğine ek olarak ülkenin Batı'ya yönelimini anlatmıştır. Savaş sonrası Mısır'ı için "tam bağımsızlık" İngilizlerden olduğu kadar asırlardır bağlı olduğu Osmanlılar'dan da bağımsız olmaktı. Nitekim Vefd, Birinci Dünya Savaşı'nın -ilan edilen İngiliz protektorası ile- Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan tüm bağlarını sona erdirdiği görüşünü savundu. Dönemin Mısır Demokratik Partisi, Mısır Sosyalist Partisi ya da 1922'de kurulan Liberal Anayasacı Parti gibi irili ufaklı diğer partileri de Vefd'in Osmanlı'yı yok sayan tutumunu benimsediler. Aslında bu, dönem siyasetinin bir örneği idi ve I. Dünya Savaşı bu kırılmayı yaşatmıştı; Hizbül-Vatanî içinde de Mustafa Şorbacı gibi isimlerden bu yönde sesler duyuluyordu.⁴⁰

Liberal Deneyimde Milliyetçi Mücadele: Mısır'ın Seküler Kimliği

İngiliz hükümetinin Mısır'a 1922'de verdiği tek taraflı bağımsızlık, İngilizlerin sonraki yıllarda ülkeye istedikleri şekilde müdahale edebilecekleri şekilde düzenlendi: Yabancı müdahalesine karşı Mısır'ın savunulması, Süveyş Kanalı'nın güvenliği, Mısır'daki azınlıklar ve Sudan'ın statüsü 1922 anlaşmasının İngilizler lehine düzenlemeleri oldu.⁴¹ 1924'ün Ocak ayında gerçekleşen ve Vefd'in kazandığı ilk seçimlerden itibaren 1952'ye kadar sürecek siyasi düzen, İngilizler, Kral ve Vefd ile muarızları arasında gidip gelen hükümetlerin mücadelesiyle şekillendi. 1923'te ilan edilen anayasa ve meclis, Mısır ordusunun İngiliz başkumandanı Sir Lee Stack'a düzenlenen suikast ile daha 1924 Kasım'ında ilga edildi.⁴² Suikast, Zağlûl'un siyasi kariyerini bitirdi, 1927'de ölümüyle koltuğunu -kendisi kadar karizmatik olmayan- Mustafa en-Nahas'a bıraktı. Birbiri ardına değişen hükümetler ve Meclis'in bir sonraki feshinin 1930'da -ardından 1938'de- olduğu göz önüne alındığında dönemin siyasi atmosferinin kırılğanlığı

³⁹ Gershoni ve Jankowski, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁰ Gershoni ve Jankowski, *a.g.e.*, s. 42-45.

⁴¹ Marsot, *a.g.e.*, s. 83.

⁴² Marsot, *a.g.e.*, s. 85.

anlaşılabilir. Mısır'daki İngiliz işgalini bitirmeye dönük çabalar dönemin siyasi mücadelesinin merkezinde kalmaya devam ettiyse de en kapsamlı girişim, Mısırlı politikacıların yeni bir dünya savaşı çıkması endişesiyle daha önce geri çevirdikleri tavizleri bu kez kabul etmeleriyle 1936 yılında gerçekleşti. Anlaşma, Mısır'a hukukî anlamda bir bağımsızlık verse de Süveyş Kanalı bölgesindeki İngiliz askerî varlığıyla fiilî işgal sürecekti.⁴³ Bu milliyetçi bağlamda Vefd'e olan güvenin de sarsılması anlamına geliyordu. Yine de 1936 anlaşmasıyla Mısır'ın dış politikasında kazandığı görece özgürlük, doğusundaki Arap dünyasına açılmasında bir temel teşkil edecektir.⁴⁴

Gerek Vefd, gerek dönem aydınları Mısırlı kimliğini bereketli Nil nehri, antik dönem krallarına, Helenistik dönemin Mısırlılık payına ve Akdeniz üzerine inşa etti. Kimlikler sabit değil, değişkendir: Antik Mısırlılık fikri üzerine inşa edilen düşünce Mısır'ın Firavunist kimliğini ortaya çıkardı. Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın nihai olarak dağılması, en başta halife ile özdeşleşme olanaklarını ortadan kaldırmıştı, İngilizlerin Arap isyanını desteklemesi ise Arap milliyetçiliğine şüphe düşürmüştü: Böylece 1920'ler ve 1930'lardaki Firavunculuk, coğrafi olarak daha dağınık olan bu iki kimlik arasında bir ara bölüm oluşturan "toprak milliyetçiliğinin" bir ifadesi oluyordu.⁴⁵ Dönemin hakim anlayışı eski Mısırlı kimliğinin uyanışıdır. Abdulkadir Hamza'dan meşhur Avdetü'r-Ruh yazarı Tefik el-Hakim'e kadar bu durum dönemin pek çok aydınında dikkat çeken boyuttadır. Ümmet Partisi'nin tanınan ismi Ahmed Lütfi es-Seyyid, Mısır'ın geçmişinden Firavunî bir öz barındırdığı temasını işledi; Muhammed Hüseyin Heykel, Firavunları Mısırlıların ataları olarak gördü, Osmanlı'nın Mısır'ı dışladığı fikrini yazdı.⁴⁶ Selâme Musa, Kıpti ve Firavunist kimliğiyle şunları kaleme aldı: *"1176'da Selahaddin Eyyubi'nin Mısır arşını ele geçirmesinden 1952'de Faruk'un döneminin bitişine kadar ne Arap ne de Mısırlı, sultan ya da kral görmedik. Hepsi ya Türk ya da Kürttü ki; az daha Mısır'ı*

⁴³ Marsot, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁴ Hourani, *a.g.e.*, s. 324.

⁴⁵ Kyle J. Anderson, *The Egyptian Labour Corps; Race, Space, and Place in The First World War*, Austin, 2021, s. 9-10.

⁴⁶ Dede, *a.g.t.*, ss.41-45.

*tamamıyla yok edeceklerdi.*⁴⁷ Meşhur edebiyatçı Taha Hüseyin şunları yazar:

“(…)Yeni Mısır’ın ölümsüz eski Mısır’ın temelleri üzerine kurulmak dışındaki bir şey üzerine icat edilmeyeceğine, keşfedilip bulunmayacağına inanıyorum. Mısır’daki kültürün geleceği ise, mütevazı, çürüyen ve zayıf bugününün iyi, gelişmiş ve mükemmel bir uzantısından başka bir şey olmayacak. Bu nedenle, Mısır kültürünün geleceğini uzak geçmişi ve yakın geçmişi dışında düşünmemizi istemiyorum. Çünkü geçmişimizle bugünümüz arasındaki bağı koparmak istemiyoruz ve koparamız.”⁴⁸

Mısır’daki Firavunist hareket, bölgede yaşanan gelişmelerden bağımsız değildi. Firavunizm akımı, Suriye ve Lübnan’daki Fenikecilik, Kuzey Afrika’daki Romacılık akımlarının bir parçasıydı.⁴⁹ Coğrafyanın antik kimliği bu hareketlerin karakteristik özelliğiydi. Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (SSNP) kurucusu Antun Saade’ye göre “millet” için temel belirleyici unsur coğrafya idi. Ancak bu da dönüşüm geçirdi. Başlangıçta Suriye milletinin varlığını sağlayan sınırları belli bir coğrafi bütünlüğü temsil eden Akdeniz’den Fırat Nehri’ne, Toroslar’dan Sina’ya kadar uzanan “Büyük Suriye”; ilerleyen yıllarda Kıbrıs ve Irak’ı da içine aldı. Bu, Saade’nin Suriye’den koparılmış bağımsız bir Lübnan’ı tanımamasıyla da birleşince parti içinde de tepki aldı.⁵⁰

Mesela Lübnan’da özellikle Maruni kimlik, kendisini Fenikeli atalarıyla yeniden tanımladı. Bu, fikrin müdafileri için İtalya’nın kudretli Roma ve Yunanlıların İlyada ile kurdukları bağ gibiydi. Diğer taraftan Lübnanlı aydınlar, Fenikeciliği Lübnan’ın -Batı kültürüne yaptığı katkılar dolayısıyla- Avrupa ile bağlarını yeniden tanımlamak için kullandı. Bu isimlerden Yusuf es-Sevda, “*Lübnan da dünyada medeniyetin beşiği olduğunu hatırlamaktan ve hatırlatmaktan gurur duyar. (...)Avrupa’nın, İtalya ve Yunanistan’a bağlılığı gibi, Roma’nın öğretmeni ve Yunanistan’ın annesi olan topraklara da bağlılığı olmalıdır*” der.⁵¹ Nitekim “Fenikeciliğin duayeni” olarak tanımlanan Michel Chiha ve

⁴⁷ Selame Musa, *Terbiyetü Selame Musa*, Windsor, 2014, s. 195.

⁴⁸ Taha Hüseyin, *Müstakbelü’s-Sekafe fi Mısır*, Windsor, 2014, s. 17.

⁴⁹ Enver el-Cüdi, *İhyâü’t-Türasi’l-Cahiliyyi ve’l-Vesni Tahte İsmi’l-Fulkur*, byy, 1980, s. 13.

⁵⁰ Yasin Atlıoğlu, “Suriye’de Radikal Milliyetçilik: Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi Örneği”, *Bilge Strateji*, Cilt 9, Sayı 16, (2017), s.73-74.

⁵¹ Yusuf es-Sevda, *Fî Sebîl-i Lübnan*, Beyrut, 1924, s. 15-16.

Charles Corm gibi isimler, -tıpkı Taha Hüseyin'in antik Mısır'ı Batı ile özdeşleşmek için kullanması gibi- Lübnan'ın Batı yönelimini ve ulusal kimliğini Fenikecilik'in bir yönü olarak standartlaştırdılar.⁵² Bu diğer bir yönüyle başka bir tepkisel bölgeci hareketin doğuşunu beraberinde getirdi. Said Akl'in "Lübnancılığı" da Arap bir Lübnan'ı önermiyordu, coğrafi olarak "kadim Lübnan halkı" ile ilgileniyordu.⁵³

Güçlü bir liderin yokluğunda Vefd'in giderek artan bir şekilde iç çekişmelerle gündeme gelmesi ve bir sistem partisine dönüşmesi⁵⁴, 1930'larda yeni milliyetçi aktörlerin mevzi kazanmasına zemin hazırladı. Bunlardan biri önce bir sivil hareket, sonra bir siyasi parti olarak Ahmed Huseyn ve Fethi Radvan tarafından kurulan "Genç Mısırlılar" (ar: Misru'l-Fetâ) oldu. Yeni nesli temsil iddiasıyla 1933 yılında kurulan hareket, ideolojik olarak İngiliz işgaline karşı uzlaşmaz milliyetçi bir tutum izledi, siyasi ve askeri işgale ek olarak yabancı ekonomik ve kültürel etkilerine de karşı çıktı. Genç Mısır Hareketi, toprak milliyetçisiydi, örgütlenmede paramiliter, operasyonda militandı.⁵⁵ İngiliz işgaline olan tepkiyle milliyetçiliğin Mısır'daki bu yeni tarz örgütlenmesi, Avrupa'da ortaya çıkan Nasyonal Sosyalist/Faşist hareketten açıkça izler taşıdı. Sıklıkla -tıpkı İtalya'nın Kara Gömlekliler'i gibi- üyelerinin giydiği yeşil gömlek (ar: el-qumsan el-khadra) ve gri pantolon üniformayla imgelendi, hareketin sokakta kazandığı ivmeye bağlı Vefd de tepkisel olarak genç üyelerine mavi gömlek giydirdi.⁵⁶ Partiyi ileriye dönük bir okumayla daha da önemli hale getirense 1950'ler itibarıyla milliyetçi mücadelenin başka bir formunun önderliğini yürütecek Cemal Abdünnasır'ın da bu partinin bir üyesi olmasıydı.⁵⁷ Partinin liderlerinden Fethi Radvan ise Nasır'ın ilk dönemki hükümetlerinde bakanlık yaptı, kitabının başlığıyla "Abdünnasır'la 72 ay" geçirdi.⁵⁸

Bu tarz bir radikal milliyetçiliğin kaynağının dönemin faşist ülkeleri olduğu açıktı. Ancak bu etkiyi yaşayan tek ülke Mısır değildi. Arap ya da

⁵² Robert G. Rabil, *Religion, National Identity, And Confessional Politics in Lebanon: The Challenge of Islamism*, New York, 2011, s. 10-11.

⁵³ Rabil, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁵⁴ Hourani, *a.g.e.*, s. 354.

⁵⁵ Gershoni ve Jankowski, *Confronting Fascism In...*, s. 234.

⁵⁶ Marsot, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁷ P. J. Vatikotis, *Nasser And His Generation*, London, 1978, s. 26, 60.

⁵⁸ Fethi Radvan, *72 Şehran Mea Abdünnasır*, Kahire, 1986.

ulusal kimliklerini kutsayan, -hususî olarak İngiltere ve Fransa özelinde- emperyalizme karşı duruş geliştiren, gençleri odağına alıp yeni marşlar ve üniformalar tasarlayarak paramiliter örgütler kuran yapılanmalar 1930'ların başlarında Arap ülkelerinde birbiri ardına türedi. Irak'ta Arapları üstün ırk olarak gören Samî Şevket'in 'el-Fütüvve'si⁵⁹, Suriye'de Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, Filistin'de Hac Emin el-Hüseynî'nin ilişkili olduğu militer gruplar, Lübnan'daki Falanjistler, bu tarz yapıların Ortadoğu'ya birer yansımasıydı. Mesela; 1932'den itibaren Suriye-Lübnan hattında varlık gösteren Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi de kurucusu Antun Saade'nin tek adamlığa dayanan liderliğinden, parti üyelerinin selamlaşması, slogan, sembol ve militarist yapısına kadar Avrupa faşizminden pek çok alanda etkilenmişti.⁶⁰

Milliyetçi ideolojinin bu çalkantılı dönemi, din temelli yapıların doğuşu ve yükselişine de şahitlik etti. Kanal bölgesi kentlerinden İsmailiye'de bir öğretmen olarak Hasan el-Benna'nın 1928 yılında kurduğu İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) Hareketi, ıslah temelli dini yapı olarak 1936'ya gelindiğinde ülke genelinde 2 milyondan fazla takipçiye sahip oldu. Mısır halkını işgale karşı savunan seslerin azaldığı ve hükümetin işbirlikçilikle anıldığı bir vasatta Benna'nın söylemleri halk üzerinde etkili oldu.⁶¹

İki savaş arası dönemde milliyetçi anlayış Firavunist ve radikal temsilde görünür oldu, ancak Arap kimliğinin de güçlü bir şekilde temelleri atıldı. 1924 gibi erken bir tarihte Zağlûl'ün, o dönem henüz genç bir parlamenter olan Abdurrahman Azzam'ın Arap Birliği lehindeki argümanlarına verdiği cevap "sıfırı sıfırla toplarsan sonuç sıfırdır." Bu, Zağlûl'ün penceresinden zayıf ve sömürgeleştirilmiş uluslarla kurulacak bir birliğin Mısır'a çok az bir nüfuz sağlayacağını dile getirilmesiydi.⁶² Yine de yaşanan her bir yapısal/bölgesel olay, Mısır'da artan Arap ilgisini gösterdi ve Fransızlara karşı başlatılan 1925 Suriye İsyanı'nda gerek halk ve kamuoyu, gerekse Vefd yönetimi Suriyelilerin yanında konumlandı.⁶³

⁵⁹ Coury, a.g.m. Part1, s. 267.

⁶⁰ Atlıoğlu, a.g.m., s. 75.

⁶¹ Ahmet Emin Dağ, "Bir İdeoloji Olarak İslamcılık", *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, ed. Zekeriya Kurşun, İstanbul, 2019, s. 28-29.

⁶² Coury, a.g.m. Part1, s. 251.

⁶³ Coury, a.g.m. Part1, s. 251-252.

Her ne kadar Seale'e göre bu ilgi İslami bir ilgi⁶⁴ olsa da nihayetinde bir Arap dayanışmasını beraberinde getirdiği yadsınamaz. Aralık 1931'de Vefd'in artık tanınan milletvekili Abdurrahman Azzam, Hacı Emin el-Hüseyni'nin düzenlediği Genel İslam Konferansı'na ve yine Kudüs'teki Ulusal Arap Konferansı'na katılım sağladı.⁶⁵ Artan Yahudi göçüne paralel olarak Filistin, ortak Arap kimliğinin oluşmasında merkezî bir rol oynadı ve -özellikle 1936'daki genel grevle başlayan olaylarla- Filistin meselesi hem Mısır'da hem de diğer Arap ülkelerinin politik elitlerinde Arap dünyasına olan ilgiyi açığa çıkardı.⁶⁶ Artan bu ilgi, rasyonel boyutu olan değerlendirmelere yaslanıyordu: Maşırık (Arap doğusu) ülkeleriyle Mısır'ın arasında kurulacak bir Yahudi devleti, Mısır'ın Yakındoğu piyasalarıyla ticari ilişkilerini engelleyecek, tüm bölgede ekonomiye, ticarete, zenginliğe, bağımsızlığa sınır koyacaktı. Jeostratejik olarak da Siyonist/Yahudi devleti yabancı müdahalesinin bir katalizörü olacak, sürekli göç baskısıyla genişlemeci bir yapıya dönüşecekti.⁶⁷ Genişleme sahası ise Mısır'ın da bulunduğu coğrafya idi.

1939'da Londra'da Britanya, Siyonist liderler ve Arap devlet temsilcilerini bir araya getiren St. James Konferansı öncesi Arap liderlerin Kahire'de toplanması, 1942'de -Nahhas Paşa'nın da desteğiyle- Mısır'da Arap birliği savunucusu Nâdi el-İttihadi'l-Arabi'nin kurulması, Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Arap birliği girişimlerini desteklediği açıklaması sonrası Irak'ın başarısız olan Bereketli Hilal projesine karşılık Kahire'nin aldığı inisiyatifin başarılı olması Mısır'ın Araplar arasındaki önemini vurguladı. 1943-1944 boyunca Mısırlılarca formüle edilen Arap Birliği 1945'te Abdurrahman Azzam'ın genel sekreterliğinde Kahire merkezli kuruldu.⁶⁸ Bunlar tırmanışa geçen Pan-Arabist kimliğin küresel ve bölgesel etkileriydi. Bir de Mısır'ı buna zorlayan iç amiller vardı ki Coury, bunların sosyo-ekonomik olduğu görüşündedir: İki savaş arası dönemde Mısır'da sadece üniversite mezunlarının sayısı artmadı, üniversite mezunu işsizlerin sayısı da artış gösterdi. Bu, işsiz

⁶⁴ Patrick Seale, *The Struggle For Syria; A Study Of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London, 1965, s. 17.

⁶⁵ Coury, a.g.m. Part1, s. 252.

⁶⁶ Coury, a.g.m. Part1, s. 254; Coury, a.g.m. Part2, s. 462; Davişa, *a.g.e.*, s. 98; Seale, *a.g.e.*, s.17.

⁶⁷ Davişa, *a.g.e.*, s.101; Coury, a.g.m. Part2, s. 462-463.

⁶⁸ Davişa, *a.g.e.*, ss. 105-111.

entelektüellerin diğer Arap ülkelerine gitme arayışını ortaya çıkardı. Mesela Irak, 1930'lu yıllarda pek çok Mısırlı öğretmene ev sahipliği yapmaya başladı, tanınmış Mısırlı hukukçu Abdürrezzak es-Senhuri hukuk fakültesini yapılandırdı. Mısırlılar bu yıllarda Arap ülkelerine yayıldı.⁶⁹ 1920'de kurulan Bank Misr, 1927'de Suriye ve Lübnan'da bir banka kurdu, Mısır havayolu şirketi Arap ülkelerini birbirine bağladı. Mısır'ın kitap, gazete ve sinema gibi kültürel endüstrisi de Arap ülkelerinde alıcı buldu. Arap entelektüelleri arasında 10 yıl arayla yapılan iki çağrı Mısır'ın Araplar arasındaki liderliğinin altını çiziyordu: 1921'de Reşid Rıza, Şekip Arslan'a yazdığı mektubunda Mısır'ın izolasyondan kurtarılması için baskı yapmasını ister. 1931'de Lübnanlı Riyad es-Sulh, Vefd'den Mekram Ubeyd'e *"(...)Mısır'ın müzakere ettiği müzakereci... Mısır'ın tüm Arap ülkeleri tarafından desteklendiğini ve etkilendiğini bilirse, Mısırlı müzakerecinin konumu, yalnızca Mısır adına konuşmuş olmaktan daha güçlü olacaktır"* diyordu.⁷⁰ Tüm bunlar Mısır'ın kendi sınırlarının dışında kalan Araplarla sosyo-ekonomik bağlarını yıldan yıla artıran gelişmelerdi.

Mısır içi siyasi düzlemde ise 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı, ülkede büyük bir ekonomik kriz yaşanmasına sebep olmakla kalmadı⁷¹, politik paradigmaları da değiştirdi. Irak'ta yaşanan Nazi yanlısı olaylar; 1941 baharında Raşid Ali el-Geylani'nin bir subaylar darbesiyle iktidara gelişi ve ardından yaşanan hızlı İngiliz müdahalesi Ortadoğu'da savaş sırasında da Britanya'nın statükosunun değişmeyeceğini gösteren öncül işaret etti.⁷² Çatışma bölgelerinden Kuzey Afrika'da 1942 başlarından itibaren Mihver Güçleri'nin ele geçirdiği cepheler, İngilizleri Mısır'ı kaybetme riskiyle karşı karşıya getirdi. Öyle ki, 1942 Temmuz'unda Alman General Rommell, İskenderiye'ye yalnızca 110 kilometre mesafedeydi; İngilizler bu durumu ancak kasım ayında II. El-Alemeyn Muharebesi'nde tersine çevirebildi. Kıtık ortamında temel gıda maddelerinin karneye bağlandığı

⁶⁹ Mesela 1998'de hayatını kaybeden Mısır'ın tanınmış vaizi Şeyh Muhammed Müteveli eş-Şaravi 1950'de Ezher Mısyonu ile Suudi Arabistan'a gönderildi. 1960'larda benzer şekilde Cezayir'e gitti. Eş-Şaravi, artan popülaritesiyle Enver Sedat döneminde bir süre Evkaf Bakanlığı da yaptı. Şaravi'nin biyografisi için bkz: Hilal Görgün, "Şa'ravi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, ss. 350-351.

⁷⁰ Coury, a.g.m. Part2, ss. 459-461.

⁷¹ Marsot, a.g.e., s.100.

⁷² Charles Tripp, *A History Of Iraq*, New York, 2002, s. 78.

bir dönemde yaşananların sorumluluğunun İngilizlere yükleneceği daha en başından belliydi. Bu yüzden aynı yılın başlarında Nazi sempatisinin siyasi çevreler ve halkta giderek arttığı bir dönemde bu kez İngilizler, krala karşı eski düşmanlarının yanında konumlandı. 4 Şubat 1942’de İngiliz tankları Kral Faruk’u Abidin’deki sarayında kuşattı. Verilen ulti-matom icabı; Ya Nahhas başbakanlığa atanacaktı ya da Kral tahttan indirilecekti. Kral, İngiliz taleplerini kabul etti.⁷³ Ancak İngilizler’in hükümeti Vefd’e vermek istemesi kadar Vefd’in de Kral’a karşı İngilizlerle iş birliği yaparak hükümete gelmek istemesi, siyasal yapıdaki paradoksun en çarpıcı örnekleri oldu. Mısır’da I. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzenin iflası, İngilizler karşısında kral ve politikacıların bitmek bilmeyen didişmeleriyle özdeşleşirken ulusal kimlik milliyetçiliğin farklı formlarını tecrübe etti. Mısır’da milliyetçiliğin bu dönemi kendi bölünmüşlüğü içinde en küçük üyelerinin bile zihninde bir hayal yaşatmakta başarılı olamadı. 1948’deki Filistin yenilgisi, Ocak 1952’de Kahire yangını gibi olayların her biri yeni birer felaket anlamına geldiği gibi milliyetçiliğin yeni bir formunu teşvik ediyordu.

Nasır Dönemi Arap Milliyetçiliği: Pan-Arabist Devlet Kimliği ve Dönüşüm

23 Temmuz 1952’deki darbesiyle Hür Subaylar Hareketi Mısır içinde ortaya çıkardığı değişimle önem taşıdığı kadar bölgesel düzeni sarsmada gösterdiği etkiyle de ilgi çekici olmuştur. 1953 başında eski düzenin temsilcisi siyasi partilerin feshini, haziran ayında cumhuriyetin ilanı takip etti⁷⁴ ve Hür Subaylar’ın vitrindeki lideri Muhammed Necib, ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu. Ancak subayları başından itibaren bir araya getiren Cemal Abdünnasır ile aralarındaki anlaşmazlık sonucu Necip 1954’te hapse atılırken Nasır, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu. Nasır’ın ilk yıllarında milliyetçi ideolojiyi keskin bir şekilde kabul etmediği yaygın bir görüştür, nitekim buna paralel olarak literatürde Nasırlı yılların çeşitli periyodlara ayrıldığı görülmektedir. Podeh ve Winckler, bu bölümlemeyi 1952-1954 Mısır milliyetçiliği dönemi, 1954-1961 Pan-Arabizm dönemi

⁷³ Marsot, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁷⁴ Peter Mansfield, "Nasser and Nasserism", *International Journal* 28(4), s. 673.

ve 1961-1970 Arap sosyalizmi şeklinde dönemlendirirken⁷⁵; Lenczowski, 1952-1954 Mısır merkezilik, 1955-1958 Pan-Arap, 1958-1961 İç Sosyalist ve son olarak 1962'den itibaren Pan-Arap Sosyalist aşaması şeklinde ayırır.⁷⁶ Ancak her ne olursa olsun, -o aşamada henüz bir Mısır milliyetçisi olan-⁷⁷ Nasır ve Mısır'ın yönetici elitlerinin ülkede halen devam eden İngiliz varlığına karşı muhalefeti ve SSCB'ye karşı Mısır'ın içinde bulunacağı batılı bir güvenlik organizasyonuna karşı duruşu Mayıs 1953'te dahi açıklar.

Gerek sistemik düzeyde ABD ve SSCB arasındaki Soğuk Savaş, gerekse Ortadoğu'daki diğer Arap devletlerinin dış politika yönelimleri Mısır için eski tip bir milliyetçiliğin işe yaramayacağını gösterdi. Bu yeni milliyetçilik türü, II. Dünya Savaşı sonrası İngilizlerin Arap Yakın Doğusu'ndaki bir çok mevkiden uzaklaştırılırken oluşan boşluğu Sovyetler ve ABD'nin doldurma çabasında olduğu bir dönemde canlandı.⁷⁸ 1955'teki Bağdat Paketi, 1956'daki Süveyş Krizi, 1957 başındaki Eisenhower Doktrini gibi küresel etkileri olan bir dizi gelişme Mısır dış politikasında bölgedeki diğer devletleri peşine takabileceği -yerel bir etkiden ziyade- daha bölgesel bir tona sahip milliyetçi ideolojiyi gerekli kıldı. Bu, Vefd'le beraber Firavunist temalarla inşa edilen Mısır'ın "Akdenizli" ve "Batılı" kimliğinin yerini -İslam'a içkin olmayacak bir biçimde⁷⁹- "Araplığın" alacak olması anlamına geliyordu.⁸⁰ Nasır'ın, 9 Mart 1958'de Şam'da Lübnanlı heyete yaptığı konuşma Firavunizm'le hesaplaşmanın ve Pan-Arabizm'i sahiplenişin boyutları hakkında fikir verir:

"Kardeşlerim, sömürgeciliğin tüm girişimlerine, baskılarına ve işgaline rağmen, bu dünyanın bir parçası olan sizinle daima bir bağ içinde olduğumuzu hissediyorduk. Bizi sizden izole etmeye çalıştılar; Mısır'ı

⁷⁵ Elie Podeh ve Onn Winckler, "Introduction: Nasserism as a Form of Populism", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Elie Podeh ve Onn Winckler, Gainesville, 2004, s. 25.

⁷⁶ George Lenczowski, "The Objects and Methods Of Nasserism", *Journal of International Affairs*. 19(1 (1965)), s. 64.

⁷⁷ Mansfield, a.g.m. s. 670.

⁷⁸ CIA, Political - Soviet-Arab Collaboration Sociological - Anti-semitism, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP65-00756R000500130006-7, 1952/21/04, s. 3.

⁷⁹ James Jankowski, "Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958", *Rethinking Nationalism In The Arab Middle East*, ed: James Jankowski ve Israel Gershoni, New York, 1997, s. 156.

⁸⁰ Jankowski, a.g.m., s.152.

Arap kimliğini inkâr eden ve köklerini yalnızca Firavunlara dayandıran bir ülke hâline getirmeyi amaçladılar.”⁸¹

Mısır’ın kendi sınırlarını aşan böylesi bir ideoloji zaten 1940’lı yıllarda neş’et etmiş, kendisine öncülük edecek liderini arıyordu. Bu, Suriye’de radikalleşmiş hareketlerin kendilerini daha fikrîsel siyasi platformlar halinde örgütleyip yeni bir milliyetçilik tanımı talepleriyle yaşandı ve bu milliyetçiliğin dili daha rafineydi.⁸² Sâti el-Husri’nin ideolog kimliğiyle vurguladığı Arapçılığın yanında 1928 yılında üniversite eğitimi için gittikleri Paris’te tanışan Mişel Eflak ve Salah Bitar, 1940’ların ilk yarısında Şam’a döndükten sonra Baas Partisi’ni kurdular. Baas’ın 1947’deki resmi kuruluşunda -partinin sloganı da olacak- “ezelî ve ebedî bir misyonu olan” Arap milletine işaret edildi, Arap dünyasının “bölünemez bir birlik” olduğu parti tüzüğüne işlendi.⁸³ Suriye’den yayılan ideoloji, kısa bir sürede Mısır’daki liderlikle buluşacaktır. Nasır, Devrimin Felsefesi’nde Mısır’a giydireceği Pan-Arabist kimliği şu şekilde açık ediyordu:

“Tarihin dönemleri kendileri için önemli anlarda oynadıkları görkemli rolleri yaratmış kahramanlarla doludur. Ve yine tarihin dönemleri, uygulayacak kahramanın bulunmadığı kahramanca ve görkemli rollerle doludur. Her nedense bana, Arap çevresinde kahramanını arayan bir rol amaçsızca dolaşmış gibi geliyor. Dolaşmaktan yorgun düşmüş olan bu rolün neden sonunda bizim ülkemizin sınırları yakınına konup onu oynayacak başka kimse olmadığından bizi harekete çağırdığını, repliklerini ezberlememizi, kostümünü giymemizi istiyormuş gibi geldiğini bilemiyorum.”⁸⁴

Nasır, Baas’ın Pan-Arabist fikirlerini benimseyip bunu Mısır’ın resmi mesajı haline getirdi. Bu bir kez daha kimliğin değişimi idi. Pan-Arap ideolojisinin etrafında topladığı siyasi elit ve insan kaynağı, Nasır’ın kendi karizmatik kişiliği ile Batılı güçlere ve geleneksel Arap elitlerine karşı düşmanca kıskırtmasıyla birleştiğinde, farklı Arap kitlelerine nüfuz edip

⁸¹ Cemal Abdünnasır, “Kelimetü’r-Rais Cemal Abdünnasır fi Vefdi Lübnan min Kasri’ d-Dıyafe bi-Dimaşk” <http://nasser.bibalex.org/TextViewer.aspx?TextID=SPCH-609-ar> Erişim Tarihi: 17 Haziran 2025.

⁸² Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, New Jersey, 1987, s. 627.

⁸³ Davişa, *a.g.e.*, s. 113.

⁸⁴ Cemal Abdünnasır, *Felsefetü’s-Sevra*, Kahire, 2005, s.60-61.

onları harekete geçirmede son derece etkili oldu ve böylece bu devrimci unsurların da liderliğini yapmış oldu.⁸⁵ Bunun dış politikada somutlaşmaya başlaması 1954 yılı başlarında “tarafsızlık” politikasının ilanı ile oldu. Mısır’ın devrimci hükümeti için “tarafsızlık” teriminin faydacı bir tanımlaması Mısır’ın ulusal hedefleri ve özellikle de Süveyş Kanalı bölgesinde İngilizlerle tatmin edici bir anlaşmaya varılmasını içeriyordu⁸⁶ ki İngilizlerle tahliye anlaşması 1954’te imzalandı. Nasır, kısa bir zaman içinde yeni politikasını uygulamaya koydu. Bunun küresel düzeydeki bir yansıması 1953’te ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles’in Kahire ziyaretinde ortaya çıkmıştı ve Nasır Batılı güvenlik projelerine olumlu cevap vermemişti. Bölgedeki yansıması ise Nasır’ın Arap ülkelerine gönderdiği heyetlerde görülür. Nasır, başta Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan gibi ülkeler olmak üzere Arap ülkelerine 1954 yılında gönderdiği heyetle bu ülkeleri Mısır politikası etrafına çekmeye çabaladı, özellikle İsrail’i çevreleyen ülkeleri askeri anlaşmalar yapmaya ikna etmeye çalıştı. Heyetin görevlerinden biri “İlerici Arap partileri ve liderleriyle tanışmak; kapsamları, güçleri ve Mısır’daki 23 Temmuz devriminin ilkeleriyle ne ölçüde uyduklarının anlaşılması” idi ki, bu Nasır’ın bölge ülkelerine siyasi bir yatırım yapma çabası içinde olduğunu göstermektedir.⁸⁷ Mısır’ın Araplığının 1956 anayasasına girmesi Mısırlı kimliğini, daha geniş bir Araplık kümesi içinde -tikel aidiyetler ve vatandaşlık bağlarının daha üstünde bir noktada- yeniden tanımlıyordu: “Biz Mısır halkı, daha büyük bir Arap varlığının organik bir parçası olduğumuzun bilincindeyiz ve Arap ulusunun şan ve şerefi için ortak Arap mücadelesine karşı sorumluluk ve yükümlülüklerimizin bilincindeyiz.”⁸⁸

İngilizlerin Mısır’dan tahliyesi için bir anlaşmaya ulaşılması, 1955’teki Bağdat Paketi’ne karşı çıkması ve diğer Arap ülkelerini buna karşı örgütlemesi, Bağlantısızlar Hareketi’ndeki liderliği, Çekoslovakya

⁸⁵ Avraham Sela, “‘Abd al-Nasser’s Regional Politics”, *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Ed: Elie Podeh ve Onn Winckler, Gainesville, 2004, s.185; CIA-Estimate Of The World Stituation, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R01012A010400040002-2 1957/29/01, s. 7-8.

⁸⁶ Jankowski, a.g.m., s.158

⁸⁷ Fethi ed-Dib, *Abdünnasır ve Tahriru’l-Meşriki’l-Arabi*, Kahire, 2000, s. 125.

⁸⁸ 1956 anayasasının Arapça ve İngilizce metinleri için bkz: *El-Vekai’u’l-Mısıriyye*, 16 Ocak 1956; “The New Egyptian Constitution”, *Middle East Journal*, Vol. 10, No. 3 (Summer, 1956), s. 300.

üzerinden SSCB'den silah alımı, 1956 yılındaki Süveyş Krizi gibi ardi ardına yaşanan pek çok olay Nasır'ın Pan-Arabist iddialarına gerek ülke içinde gerek bölge halklarından taraftar topladı. Tüm bunlar inşa edilmiş kimlik ile çıkarların etkileşiminin bir sonucuydu ve bunun ekonomik boyutları vardı. Nasır'ın Arap milliyetçiliği bağlamındaki yükselişinde - gerek millileştirme gerek sonrasındaki yaşanan kriz bağlamında- önemli bir yer tutan Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini açıkladığı konuşmada Nasır, şunları söylüyordu:

“Süveyş Kanalı'nın 1955 yılındaki geliri 35 milyon cüneyh, yani 100 milyon dolar idi. Bu gelir, Mısır Süveyş Kanalı Şirketi'ne aitti. Biz ise — ki kanalın kazısı sırasında 120 bin evladımız hayatını kaybetti ve inşası için parayı biz ödedik — bu gelirden sadece 1 milyon cüneyh, yani 3 milyon dolar alıyoruz.”⁸⁹

Abdünnasır'ın öncüsü ve temsilcisi olduğu Arap milliyetçisi refleksler bölge halklarında karşılık buldukça Nasırcı yönelimleriyle tanınan siyasetçiler de ülke yönetimlerinde söz sahibi olmaya başladı. -Pan-Arabizm'i Nasır'dan çok önce savunmaya başlayan- Suriye'deki Baas, Nasır'a eklemeli, Suriye'nin siyasi ve askeri elitleri Mısır'la çoğu askeri olmak üzere 1954'ten başlamak üzere defalarca anlaşmalar yaptılar. Nasırcı yönelimleriyle tanınan siyasilerden Reşid Kerami, 1955'te Lübnan'da; Süleyman en-Nabulsi, 1956'da Ürdün'de başbakanlık koltuğuna oturdular.⁹⁰ Bu; Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve diğer ülkelerdeki Arap milliyetçilerinin aynı hayalî cemaat içinde kümelenildiği anlamına geliyordu.

Arap milliyetçiliği okumalarında 1958 yılı hem bir zirveyi hem de bu zirveden düşüşün başlangıcını temsil eder. 1958'in Ocak ayında oldukça hızlı gelişen diplomatik görüşmelerle Şubat ayının başında ilan edilen Birleşik Arap Cumhuriyeti, Arap milliyetçiliğinde bir zirvedir.⁹¹ Suriye'nin -ağırlıklı olarak- askerî elitlerinin ısrarıyla birleşme Nasır'ın şartlarını bastırmasıyla gerçekleşti. İki egemen devletin birleşmesi, Nasır'ın devlet

⁸⁹ Hitabü'r-Rais Cemal Abdünnasır fi İydi's-Sevrati'r-Rabi' mine'l-İskenderiye 'Hitabü Te'mimi Kanati's-Süveyş' <http://nasser.bibalex.org/TextViewer.aspx?TextID=SPCH-495-ar> Erişim Tarihi: 30 Haziran 2025.

⁹⁰ Davişa, *a.g.e.*, s.139.

⁹¹ Davişa, *a.g.e.*, s.167.

başkanı olarak Şam'da büyük bir coşkuyla karşılanması, Arap halklarının bu coşkuya ortak olması farklı ülkelerden Arap halklarının uğruna mücadele verdikleri Pan-Arabist fikirlerin somutlaşması anlamına gelmiştir. Nasır'ın, Suriye'nin yaşadığı sorunlar sebebiyle iki ülkenin birleşmesine başlangıçta karşı çıktığı biliniyordu. Peki, Suriye'nin Mısır'la birleşmesine Nasır'ın başlangıçtaki itirazları nasıl izale edildi? Bu konuda en güçlü veriyi, birleşmek için Nasır'a baskı kuran Suriyeli askerî elitlerin, Suriye'de Sovyet destekli komünistleri tehdit olarak göstermesi sağlamaktadır.⁹² Nasır'ın pan-Arabist kimliğinin çıkarları Suriye'deki pan-Arabist kimliği savunanların yanında durmasını gerektirdi.

Ancak Mısır-Suriye birleşmesinin pan-Arabist coşkusu uzun sürmeyecektir: 14 Temmuz 1958'de Nasır yanlısı subayların da destek verdiği bir askerî darbe sonucu Irak'taki Batı yanlısı Haşimi Krallığı devrildi. Irak'taki ihtilal ve Lübnan'da başlayan olaylar Nasır liderliğindeki radikal pan-Arap tutumunu iyice güçlendirdi.⁹³ Başlangıçta Irak'ın da BAC'a katılımı yönündeki beklentiler, çok geçmeden Kahire-Bağdat arası gerilimlerin yaşandığı ve Abdülkerim Kasım liderliğindeki Irak'ın kendi "devrimci" yolunu çizdiği bir perspektife evrildi. Irak'ın Mısır politikalarına direnmesi, Arap milliyetçiliğinin inişe geçişinin başlangıcını teşkil etti.⁹⁴ Diğer taraftan 1957 yılı başından itibaren ABD'nin Eisenhower Doktrini'nin ilanı ile başlattığı politika sonuç vermeye başladı. Lübnan ve Ürdün'e ABD ve İngiliz askerleri konuşlandırıldı. Büyük umutlarla başlayan Mısır-Suriye birlikteliği ise kısa bir süre sonra Şam tarafında yerini umutsuzluğa bıraktı. Mısır'daki Baasçı bakanlar Salah Bitar ve Ekrem el-Hurani, 1959 yılının Aralık ayında istifa etti.⁹⁵ Birliği bitiren askerî darbe ise Albay Abdülkerim en-Nihlavi liderliğinde Eylül 1961'de gerçekleşti. Ancak yine de BAC'ın yıkılmasından çok kısa bir süre öncesine ait, Haziran 1961 tarihli bir CIA raporunda Nasır'ın temsil ettiği tarzda "militan milliyetçilik" için "*Arap siyasi ilişkilerindeki en dinamik güç olmaya devam edecek ve Nasır'ın öngörülebilir gelecekte de bu gücün en önemli lideri ve sembolü olarak kalması muhtemel*"

⁹² Seale, *a.g.e.*, s. 320.

⁹³ CIA-Arab Nationalism As A Factor In The Middle East Situation, (FOIA) /ESDN (CREST): 0001491625, 1958/12/08, s. 1.

⁹⁴ Davişa, *a.g.e.*, s. 199.

⁹⁵ Davişa, *a.g.e.*, s. 201.

deniliyor, ‘Arap birliği’nin bu milliyetçiliğin temel teması olmaya devam ettiği tespiti yapılıyordu.⁹⁶

Arap milliyetçiliğinin ve Pan-Arabizm’in bundan sonraki tarihi ise oldukça sancılı geçecektir. Kerr, 1958’den 67’ye kadar geçen süreci “Arap Soğuk Savaşı” ismiyle kavramsallaştırdı.⁹⁷ Ağustos 1962’de Lübnan-İştura’daki Arap Ligi Zirvesi Suriye ve Mısır heyetlerinin yumruklu kavgasına sahne oldu. 1963’ün Şubat ayında Bağdat’ta ve Mart ayında Şam’da gerçekleşen askeri darbeler kısa sürecek yeni bir federal birlik umutlarını yeşertse de bu da Nasır’ın Şam’ı hilecilik ve ihanetle suçladığı bir sonu getirdi: 17 Nisan 1963’te federal birlik yolunda atılan yakın iş birliği yolundaki adımlar henüz iki ay geçmeden Şam’da Nasır yanlılarının idam edilmesiyle sonlandı. 1963’te Suriye’nin, İsrail saldırılarına uğraması Arap ülkeleri arasında esen soğuk rüzgarları kısa süreliğine dindirdi. Yemen’de Abdullah es-Sellâl önderliğindeki devrim hareketi ise Mısır’a yeni maliyetler getirdi. İlk olarak 1962’de Yemen’e 100 asker gönderen Nasır, aşama aşama bu sayıyı artırdı, 1965’te 70 bin Mısır askeri Yemen’de çatışmalardaydı. Diğer yandan 1966’da Suud Kralı Faysal’ın yabancı fikirlere karşı İslam temelli bir zirvesi, Mısır’ı Suudi Arabistan ile karşı karşıya getirdi. Arap milliyetçiliğine en sert darbeyi vuran ise Arap devletlerinin 1967 Haziran’ında İsrail karşısında yaşadığı hezimet oldu. Nisan 1967’de İsrail’in Suriye savaş uçaklarını vurmasıyla başlayan gerginlik sonrası Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün’ün Mısır’ın yanında saflaşması yetmedi, İsrail, 6 günlük savaştan büyük toprak kazancıyla çıktı.⁹⁸ Mısır ise askerî donanımının yüzde 80’ini kaybetti,⁹⁹ Mısır’ın uğradığı sarsıcı yenilgiye bağlı olarak Nasır’ın konumu da zayıfladı.¹⁰⁰

Ajami, 1967 savaşını “Pan-Arabizm’in Waterloo’su”¹⁰¹ olarak kavramsallaştırırken Davişa, 1967 sonrası dönem için şu ifadeleri

⁹⁶ CIA- Nasser And The Future Of Arab Nationalism, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R01012A018500030001-5, 1961/27/6, s. 1.

⁹⁷ Malcolm Hooper Kerr, *The Arab Cold War 1958-1967; A Study Of Ideology in Politics*, New York, 1967.

⁹⁸ Davişa, *a.g.e.*, ss. 193-226.

⁹⁹ Marsot, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁰⁰ CIA-Special Assessments On The Middle East Situation, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79T00826A002100010011-0, 1967/8/6, ss. 6-8.

¹⁰¹ Fouad Ajami, “The End Of Pan-Arabism”, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 2 (1978), s. 357.

kullanır: “1967 sonrası dönemi, Arap milliyetçiliği değil, Arap devletçiliği niteledi; Arap devletleri arasındaki siyasal ilişkileriye kavmiye [geniş Arap milliyetçiliği] değil vataniye [devlet toprağına bağlı milliyetçilik] belirledi. Ve değişim Nasır’ın kendisiyle başladı.”¹⁰² Savaş sonrası, Ağustos 1967’de Hartum’daki Arap Devlet Başkanları Zirvesi, Mısır’ın Pan-Arabist ilkelerinden sessizce feragat edişinin ilanı niteliğindedir. Bunun karşılığı İsrail saldırıları sonucu ekonomisi ağır darbe almış olan Mısır’a; uzun yıllardır karşı karşıya geldiği monarşik rejimler Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya’dan gelen maddi yardımlardı.¹⁰³ Peki Mısır ve Nasır’ı bu değişime zorlayan neydi? Nihayetinde uzun yıllardır 1955-58 arası gösterilen siyasi-diplomatik başarılar yoktu, ordunun Yemen’deki başarısızlığı İsrail karşısında hezimete dönüşmüştü. Sosyo-ekonomik sorunlar ise çok katmanlıydı: Emin’e göre; 1967 hezimetini için kullanılan başarısızlık ve gerileme anlamındaki “nekse” esasında 1967-70 arasında ekonomik tabloda yaşanmıştır.¹⁰⁴ 1967’de hezimet sonrası işgal edilen topraklarda yaşayan halkın Kahire gibi büyük şehirlere göçü bu kentlerdeki mevcut keşmekeşe yeni problemler ekledi. Mısır ekonomisi daralma dönemindeydi, büyüme oranları eksi veriyordu ve 1967 savaşıyla askerî harcamalar da artarken ekonomi birden çok enstrümanını kaybetmişti. Petrol havzası Sina, işgal altındaydı.¹⁰⁵ 1952’de 750 milyon dolar seviyesindeki döviz rezervlerinin 1966’da 156 milyon dolara düşmesine altın rezervlerindeki erime eşlik etti. Aynı dönemde askerî olmayan borçlar 2 milyar dolar ile gayri safi milli hasılanın (GSMH) üçte birinden fazlasına denk geliyordu, toplam borç ise 1970’te 5 milyar doları bulacaktı. Mısır’a yıllık 200 milyon dolardan fazla gelir getiren Süveyş Kanalı kapalıydı, ülke ekonomisi bu gelirden tümüyle mahrum kaldı. 1967’de 183 milyon dolar getiren turizm ve diğer hizmet sektöründen gelirler ise ertesi yıl 134 milyon dolar seviyesine geriledi. Sinaî üretim de darbe aldı: Bir dönem büyük gelişme yaşayan kanal bölgesi kentlerindeki endüstriyel üretim tesislerinin hasar

¹⁰² Davişa, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁰³ Davişa, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁰⁴ Emin, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹⁰⁵ Menderes Kurt, *Detant Dönemi ABD’nin Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri (1970-1978)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2023, s. 223-224; Gökhan Erdem, “Bağılantısızlıktan Bağlımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 48 (2017), s.90; Davişa, *a.g.e.*, s. 229.

görmesiyle üretim aksadı.¹⁰⁶ İşte bu noktada Nasır'a ihtiyaç duyduğu fonları -sınırları aşan Arap milliyetçiliği davasından vazgeçmesi karşılığında- "Arap devletçiliği" verdi. Arap ülkelerince Mısır ekonomisini ayakta tutmak için yıllık yaklaşık 2 milyar dolarlık sübvansiyon sağlandı. Mısır'ın 1967'de yüzde 1 düşüş gösteren GSMH'ini 1968'de Arap ülkelerinin desteğine bağlı olarak sanayide artan kapasiteyle yüzde 2 artış gösterdi. Arap ülkelerinin desteği sonraki yıllarda da kayıpların görece telafisi açısından sonuç verdi ve GSMH'de 1969'da yüzde 6, 1970'te yüzde 5 artış sağlandı.¹⁰⁷

Hartum Zirvesi sonrası dönüşüm, Nasır'ın diğer Arap liderleriyle ilişkilerinde de oldukça belirgindi. Nasır, Ürdün Kralı'nı yalnızca 5 sene önce radyo yayınlarıyla "[Ürdün askerlerine çağrı olarak] *İsyan edin... düşmanınız Kral Hüseyin'e karşı ayaklanın... Onu bitirmek sizin göreviniz. Tahtını yıkın*"¹⁰⁸ diye hedef alıyordu. 1967'deki savaş sonrası Nasır ve Hüseyin, düşmanlıklarını bir kenara bırakarak bir çıkar ittifakına girdiler. Bu ittifak siyasi boyutuyla Nasır için Hüseyin'in Batı nezdindeki özel konumunun faydalarından yararlanmanın bir yoluyla, ekonomik boyutuyla da zengin Arap ülkelerinden parasal akışı sağlamaya hizmet ediyordu.¹⁰⁹ Nasır'ın Yemen'deki birliklerini çekmek için müzakeresi ise Suudi Arabistan ile ilişkilerindeki pürüzleri aşmasına yardımcı oldu.¹¹⁰

Politik, askerî ve ekonomik kriz, büyük güçler karşısında da Mısır dış politikasında çift yönlü bir kırılmayı beraberinde getirdi. İleri Mısır'ın SSCB ile ilişkilerinde artık -Nasır'ın ölümüne değin- bu ülkeye bağımlı hale gelmesidir. Bunun birincil sebebi ise Mısır'ın İsrail karşısında yeni silah temininde SSCB'ye muhtaç olmasıydı.¹¹¹ Diğer taraftan Mart 1969'da başlattığı yıpratma savaşını, SSCB'nin askerî- gücü ile yürüten Nasır, barışı ancak ABD gücü ile yapabileceğini biliyordu. Mısır, Sovyetler'in

¹⁰⁶ CIA- Intelligence Memorandum Egypt: Sadat's Economic Options, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP85T00875R001700050038-4, 1973/1/4, ss. 1-4.

¹⁰⁷ CIA- Intelligence Memorandum Egypt: Sadat's Economic Options, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP85T00875R001700050038-4, 1973/1/4, ss. 1-4.

¹⁰⁸ CIA- Current Intelligence Weekly Summary, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79-00927A003600060001-8, 1962/11/5 s. 37.

¹⁰⁹ CIA- The Nasser- Hussein 'Alliance', (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R00967A000800020001-1, 1968/23/12, s. 1.

¹¹⁰ Marsot, a.g.e., s. 127.

¹¹¹ Erdem, a.g.m., s. 90.

kapasitesine güvenmiyordu çünkü Sovyetler Birliği'nin Mısır'ın İsrail'in tüm topraklardan tamamen çekilmesi konusunda Amerikalılarla bir çatışmaya girmek istemediğini düşünüyordu.¹¹² Sovyetler, Mısır topraklarını savunmak için silah, teçhizat ve asker göndererek gerçekten de bazı askeri yetenekler sergilemişti; ancak diplomatik olarak herhangi bir sonuca ulaşmak için gerekli kabiliyetten yoksunlardı.¹¹³ İsrail'e yönelik tutum da Nasır döneminde -ağırlaşan ekonomik ve dış politik koşullar altında- değişti. Hartum Zirvesi aynı zamanda İsrail'e karşı "barış-tanıma-müzakere" için "3 hayır" olarak tarihe geçerek Mısır ve Arapların Yahudi devletine karşı tutumunu yansıtsa da İsrail'i tanıyan ilk ülke de -Nasır'ın halefi Enver Sedat döneminde 1979 yılında- Mısır olacaktır. Devam eden Yıpratma Savaşı'nın eşliğinde ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın önerisi Mısır-İsrail arası ateşkes anlaşması ve Mısır'ın BM temsilcileri aracılığıyla İsraililerle barış görüşmesi yapmasını içeriyordu. Nasır bu anlaşmayı kısa bir süre sonra kabul ederken bu kabule başta Filistinliler olmak üzere Arap dünyasında derin bir şok dalgası eşlik etti.¹¹⁴ Zira -İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM'nin 242 nolu kararıyla zımnen İsrail'i de tanıyan- Nasır'ın bu planı kabulü, Arap sisteminin temel yapısını oluşturan Mısır'da devrimsel gücün çözülüşü idi.¹¹⁵

7 Ekim 2023 sonrası İsrail'in Gazze katliamları sonrası Nasır'ın ailesi tarafından yönetilen "Nasser tv" Youtube kanalında Nisan 2025'te yayımlanan ses kaydı Nasır'ın politika değişimini on yıllar sonra bir kez daha gösteriyordu. Nasır, Libya'nın yeni lideri Muammer Kaddafi'ye İsrail ile savaş için "*Siz savaşmak istiyorsanız: Suriye, Filistinliler, Irak, Cezayir, hepsi buyursun. Biz ise sadece Sina'yı konuşacağız. Filistin meselesine karışmayacağız.*" sözleriyle Pan-Arabizm iddiasından devletçi milliyetçilik lehine geri dönüşü ifade ediyordu. Nasır'ın "*Irak'ın bütçesi 70 milyon cüneyh. Bu bütçeyle nasıl Filistin'i kurtaracaklar? Mümkün değil! İsrail geçen yıl sadece bir alımda 400 milyon cüneyh değerinde*

¹¹² Moshe Gat, "Mission Impossible: William Rogers (Secretary of State, 1969-1973) and the attempt to reach a peace Accord between Israel and Egypt", *Middle Eastern Studies*, 55:5 (2019), s. 772.

¹¹³ Gat, a.g.m., s. 775.

¹¹⁴ Davişa, a.g.e., s. 235-236; Munir K. Nasser, *Press, Politics, and Power: Egypt's Heikal and Al-Ahram*, Iowa, 1979, s. 67-71.

¹¹⁵ Kurt, a.g.t., s. 4, 221.

silah aldı.” ifadeleri ise bunun ekonomik temellendirmesiydi. İşte böyle bir konjonktürde Nasır, planı kabul etmenin yollarını aradı. Böylesi radikal bir politika değişikliği yeni bir söylem inşasını zorunlu kılıyordu ve bunun için Nisan 1970'te, sırdaşı olarak bilinen gazeteci Muhammed Hasaneyn Heykel'i Enformasyon Bakanı olarak atadı.¹¹⁶ Haziran ayında Sovyetler'e yaptığı ziyaretin ardından 23 Temmuz 1970'te Nasır, Rogers Planı'nı kabul ettiğini açıkladı.¹¹⁷ Ateşkes, 7 Ağustos'ta yürürlüğe girerken¹¹⁸ planı kabul etmek istemeyen Filistinli direniş grupları ile yaşanan gerilim bu grupları Nasır'dan uzaklaştırıp Ürdün'de de yeni bir çatışma ortamı doğurdu. Nasır'ın eylül ayındaki vefatı ise bu sorunlar kapsamında Kahire'de düzenlenen Arap Birliği zirvesinin ardından 28 Eylül'de gerçekleşti.¹¹⁹

Sonuç

Bu çalışma, 1882 yılında başlayan İngiliz işgalinden Cemal Abdünnasır'ın ölümüne kadar geçen süreçte Mısır milliyetçiliğinin bir “kimlik” olarak geçirdiği dönüşümleri incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma, Sosyal İnşacı (kostrüktivist) kuramın tezleri çerçevesinde milliyetçi kimliğin farklı tarihsel dönemlerde sabit ve homojen bir yapı sergilemediğini; aksine bölgesel, küresel ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişen “hayalî cemaatler” üzerinden yeniden inşa edildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca Mısır'ın işgaline temel teşkil eden ekonomik etkenler milliyetçiliğin yaşadığı dönüşümlerde temel etken olmuştur.

Urabi isyanı ile başlayan ve Süveyş Kanalı bağlamında ekonomik motivasyon da taşıyan İngiliz işgali sonrası Dinşavay hadisesi gibi olaylar milliyetçiliğin geniş halk kesimlerine inmesini sağladı. Bu dönemde Mustafa Kâmil, çalışmalarıyla İngiliz işgaline karşı mücadelenin bayraktarlığını üstlendi. Ancak bu, Mısır'da milliyetçiliğin Osmanlı karşıtı bir biçimi değil, aksine -İslam halifesi- Osmanlı Sultanının Pan-İslamist siyasetiyle İngilizlere karşı desteklediği bir milliyetçilikti. Böylece Mısır'da milliyetçi bir ulusal kimlik oluşurken, Mısır milliyetçiliği hayali cemaatini, tıpkı Libya'daki, Suriye'deki ya da İslam dünyasının diğer

¹¹⁶ Vatikiotis, *a.g.e.*, s. 258.

¹¹⁷ Vatikiotis, *a.g.e.*, s. 258.

¹¹⁸ Gat, *a.g.m.*, s. 776.

¹¹⁹ Marsot, *a.g.e.*, s.127-128.

bölgelerindeki Müslümanlar gibi İstanbul'daki hilâfetin pan-İslamist kimliği altında kurmuştur.

Mısır'a 1922'de çekincelerle verilen bağımsızlıkla ortaya çıkan liberal çağda milliyetçi kimlik bir bocalama dönemi yaşadı. Milliyetçi bir parti olarak Vefd, Saad Zağlûl'ün ölümünün ardından tam bağımsızlık yolunda eleştiriler aldı. İngiliz işgalini bitirmeye yönelik çabalar 1936 anlaşmasıyla görece başarı elde etse de İngiliz nüfuzu sürdü. Kimliğin değişen yapısı bu dönemde acıka ortaya çıkmıştır. Bir tarafta seküler, toprak milliyetçisi Firavunist bir Mısır milliyetçiliği ortaya çıktı. Bu, Firavunizm'in tüm içine kapanıklığına rağmen bölgedeki Fenikecilik tarzı akımlar göz önüne alındığında bölgedeki milliyetçiliğin etkileşimini göstermektedir. Diğer yandan 1930'larda Avrupa'da gerginleşen siyasî atmosfer ve yükselen Nazi/faşist hareketinin bölgeye yansımaları Mısır'da da hissedilmiştir. Ortadoğu'da birbiri ardına türeyen paramiliter gençlik yapılanmaları ve faşist partilerle birlikte Mısır'da da önce bir hareket sonra da parti olarak "Genç Mısırlılar" kurulmuştur. Diğer taraftan İslamî tandanslı hareketler toplumda güç kazanmıştır. Ayrıca bu dönem, Mısır'ın yaşadığı izolasyonun yanında Arap dünyasına yönelik atılımlar yaptığı bir dönemdir. Nisbeten iç sosyo-ekonomik faktörlerle şekillenen bu dönemde Mısırlılar ve Mısır ürünleri diğer Arap ülkelerine açıldı. Filistin meselesi ve Arap Birliği gibi projeler Kahire'ye siyasi olarak Arap ülkeleri arasında konum verdi. Milliyetçilik bu dönemde bir hayalî cemaat oluşturmakta başarılı olamamış, ancak diğer bölgelerdeki milliyetçiliklerin bir örneğini teşkil etmiştir.

Hür Subaylar'ın Temmuz 1952'deki devrimi ise Mısır'da milliyetçiliği -adeta bir dış politika tercihi olarak- devlet kimliği haline getirdi. Burada kimliklerin değişen yapısı ve çıkarların kimlikleri şekillendirdiği iddiası somut bir bulgu olarak dikkat çekicidir: 1956 anayasasıyla "Mısırlı", daha büyük bir Arap varlığının bir parçası olarak kabul edildi. Hem Soğuk Savaş dinamikleri, hem de diğer Arap devletlerinin dış politika yönelimleri Mısır için eski tip bir milliyetçiliğin işe yaramayacağını gösterdi. Bu bağlamda Abdünnasır döneminde; siyasi, ekonomik gelişmelerin etkisiyle Pan-Arabist milliyetçi kimlik inşa edildi, diğer taraftan bu kimliğin çıkarları uygulamaya koyuldu. Bu, Mısırlıları Atlas Okyanusu'ndan Arap Körfezi'ne kadar tüm Araplarla aynı "hayali cemaat" içinde konumlandırdı. Ancak 14 Temmuz 1958'deki Irak

Devrimi sonrası Abdülkerim Kasım'ın milliyetçiliğinin Nasır'ınkinin tersine yerel bir ton taşınması ve bölgesel anlaşmazlıklar, sınır aşan Arap milliyetçiliğine ivme kaybettirdi. Ardından 1961'de Suriye ile birliğin askerî bir darbeye sona ermesi, Yemen'de yaşanan askerî sorunlar ve son olarak 1967'de İsrail karşısında yaşanan hezimet hem Nasır ve Mısır açısından hem de Pan-Arabist kimlik açısından bir krize işaret ediyordu. Mısır'a savaş sonrası ekonomik toparlanması için gereken maddi yardım, Nasır'ın yayımlacı Pan-Arabist milliyetçilik anlayışını sonlandırmasıyla Arap devletlerince yapıldı.

Sonuç olarak çalışma, Mısır milliyetçiliğinin tarihsel süreç boyunca ideolojik süreklilikten ziyade konjonktürel uyarlamalarla şekillendiğini ve milliyetçi kimliğin, değişen siyasal ve ekonomik koşullar karşısında farklı hayalî cemaatler üreterek varlığını sürdürdüğünü göstermiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, A.}MTZ.(05) 18/126, 3.

BOA, A.}MTZ.(05) 12/429.

BOA, HR.SYS. 929/12

BOA, HR.SYS. 929/15

BOA, Y..A..HUS, 374/105

BOA, HR.SYS. 929/22

BOA, HR.SYS. 929/27.

Y..PRK.MŞ.. Kutu: 7, Gömlek: 10

ATASE BELGELERİ

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 13, Gömlek: 56, Sıra:16

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 34, Gömlek: 158, Sıra:2

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 41, Gömlek: 187, Sıra:3

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 41, Gömlek: 187, Sıra:8

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-5, Kutu: 55, Gömlek: 262, Sıra:14

CIA BELGELERİ:

CIA-Political- Soviet-Arab Collaboration Sociological- Anti-Semitism, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP65-00756R000500130006-7, 21 April, 1952

CIA-Estimate Of The World Stituation, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R01012A010400040002-2 1957/29/01.

CIA-Arab Nationalism As A Factor In The Middle East Situation, (FOIA) /ESDN (CREST): 0001491625, 1958/12/08

CIA- Nasser And The Future Of Arab Nationalism, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R01012A018500030001-5, 1961/27/6.

CIA-Special Assessments On The Middle East Situation, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79T00826A002100010011-0, 1967/8/6.

CIA- Intelligence Memorandum Egypt: Sadat's Economic Options, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP85T00875R001700050038-4, 1973/1/4.

CIA- Current Intelligence Weekly Summary, (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79-00927A003600060001-8, 1962/11/5.

CIA- The Nasser- Hussein 'Alliance', (FOIA) /ESDN (CREST): CIA-RDP79R00967A000800020001-1, 1968/23/12.

Gazeteler

El-Vekai'u'l-Misriyye, 16 Ocak 1956.

Kitap ve Makaleler

Abdünnasır, Cemal, *Felsefetü's-Sevra*, Kahire 2005.

Ajami, Fouad, "The End Of Pan-Arabism", *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 2 (Winter, 1978), s. 355-373.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, çev. İskender Savaşır, İstanbul 1995.

Anderson, Kyle J., *The Egyptian Labour Corps, Race, Space, and Place in The First World War*, Austin 2021.

Atlioğlu, Yasin, "Suriye'de Radikal Milliyetçilik: Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi Örneği", *Bilge Strateji*, Cilt 9, Sayı 16 (2017), s. 69-96.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Mustafa Kâmil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, 2020, s. 309-310.

Coury, Ralph M., "Who "Invented" Egyptian Arab Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 3 (Aug., 1982), Part1, s. 249-281.

Coury, Ralph M., "Who "Invented" Egyptian Arab Nationalism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 4 (Nov., 1982), Part2, s.459-479.

Dağ, Ahmet Emin, "Bir İdeoloji Olarak İslamcılık", *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, Ed. Zekeriya Kurşun, İstanbul 2019, s. 16-69.

Davişa, Adid, *Arap Milliyetçiliği; Zaferden Umutsuzluğa*, çev. Lütfi Yalçın, İstanbul 2016.

Dede, Fahrettin, *İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî ve Fikrî Yapılanma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

Deringil, Selim, *Simgeden Millete; II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2007.

ed-Dib, Fethi, *Abdünnasır ve Tahrîru'l-Meşriki'l-Arabi*, Kahire 2000.

el-Cüнди, Enver, *İhyaü't-Türasi'l-Cahiliyyi ve'l-Vesni tahte ismi'l-fulklur*, byy. 1980.

Emin, Celal, *Kıssatü'l-İktisadi'l-Mısırî; Min Ahdi Muhammed Ali ilâ Ahdi Mübarek*, Kahire 2013.

Erdem, Gökhan, "Bağılantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48 (2017), s. 69-98.

es-Sevda, Yusuf, *Fi Sebîl-i Lübnan*, Beyrut 1924.

Gat, Moshe, "Mission Impossible: William Rogers (Secretary of State, 1969-1973) and the attempt to reach a peace Accord between Israel and Egypt", *Middle Eastern Studies*, 55:5 (2019), s. 769-785,

Gershoni, Israel ve Jankowski, James, *Egypt, Islam and The Arabs, The Search For Egyptian Nationhood, 1900-1930*, New York 1987.

Gershoni, Israel ve Jankowski, James, *Confronting Fascism In Egypt, Dictatorship Versus Democracy in the 1930s*, California 2010.

Görgün, Hilal, "Şa'ravi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 350-351.

Hall, Stuart, "Introduction: Who Needs Identity", *Questions of Cultural Identity*, ed. Stuart Hall, Paul du Gay, London 2003.

Hourani, Albert, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, İstanbul 2014.

Hüseyin, Taha, *Müstakbelü's-Sekafe fi Mısır*, Windsor 2014.

Jankowski, James ve Gerhoni, Israel, *Rethinking Nationalism In The Arab Middle East*, New York 1997.

Jankowski, James, "Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958", *Rethinking Nationalism In The Arab Middle East*, ed. Jankowski J. ve Israel Gershoni, New York 1997.

Katzenstein, J. Peter, (ed.) *Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York 1996.

Kerr, Malcolm Hooper, *The Arab Cold War 1958-1967, A Study Of Ideology in Politics*, New York 1967.

Khalidi, Rashid, *Palestinian Identity; The Construction Of Modern National Consciousness*, New York 1997.

Khoury, Philip S., *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, New Jersey 1987.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul 2010.

Kurt, Menderes, *Detant Dönemi ABD'nin Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri (1970-1978)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2023.

Lapidus, Ira M., *İslam Toplulukları Tarihi*, C.2, çev: Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldızoğlu-Aktay, İstanbul 2013.

Lenzowski, George, "The Objects and Methods Of Nasserism", *Journal of International Affairs*. 19(1) (1965), s. 63-76.

Mansfield, Peter, "Nasser and Nasserism", *International Journal*, 28(4): (1973), s. 670-688.

Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi; Arapların Fethinden Bugüne*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2010.

Musa, Selame, *Terbiyetü Selame Musa*, Windsor 2014.

Mustafa Kâmil Paşa, *Şark Meselesi*, çev: Mustafa Özcan, İstanbul, 2016.

Nasser, Munir K., *Press, Politics, and Power: Egypt's Heikal and Al-Ahram*, Iowa, 1979.

Okumuş, Sümeyye Revsen, *Mısır'da Neo-Klasik Şairlerin Şiirlerinde Abdülhamid Han İmajı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2022.

Podeh, Elie ve Winckler, Onn, "Introduction: Nasserism as a Form of Populism", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Podeh, Elie ve Winckler, Onn, Gainesville 2004, s. 1-42.

Rabil, Robert G., *Religion, National Identity, And Confessional Politics in Lebanon: The Challenge of Islamism*, New York 2011.

Radvan, Fethi, *72 Şehran Mea Abdünnasır*, Kahire 1986.

Reus-Smit, Christian, "Konstrüktivizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, İstanbul 2013, s.290-300.

Rumelili, Bahar, "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed. Kardaş, Şaban ve Balcı, Ali, İstanbul 2020, s. 389-397.

Seale, Patrick, *The Struggle For Syria: A Study Of Post-War Arab Politics, 1945-1958*, London 1965.

Sela, Avraham, "Abd al-Nasser's Regional Politics: A Reassessment", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Podeh, Elie ve Winckler, Onn, Gainesville 2004, s. 179-204.

Smith, Charles D., "Cultural Constructs" And Other Fantasies: Imagined Narratives In Imagined Communities; Surrejoinder To Gershoni And Jankowski's "Print Culture, Social Change, And The Process Of Redefining Imagined Communities In Egypt" *Int. J. Middle East Stud.* 31 (1999), s. 95-102.

The New Egyptian Constitution, *Middle East Journal*, 10(3) ss. 300-306.

Tripp, Charles, *A History Of Iraq*, New York, 2002

Vatikiotis, P. J., *Nasser And His Generation*. London 1978.

Wendt, Alexander, “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, *Uluslararası İlişkiler*, 10(39) (2013), s. 3-43.

Konuşmalar

Cemal Abdünnasır, 1958, “Kelimetü’r-Rais Cemal Abdünnasır fi Vefdi Lübnan min Kasri’d-Dıayfe bi-Dimaşk”

<http://nasser.bibalex.org/TextViewer.aspx?TextID=SPCH-609-ar>

Cemal Abdünnasır, 1956, Hitabü’r-Rais Cemal Abdünnasır fi İydi’s-Sevrati’r-Rabi’ mine’l-İskenderiye ‘Hitabü Te’ mimi Kanati’s-Süveys’

<http://nasser.bibalex.org/TextViewer.aspx?TextID=SPCH-495-ar>

İnternet Kaynakları

Tescîl savtî li’Abdinnasır yüsîru cedelen havle mevakıfehu mine’s-sıra’i’l-Arabıyyi’l-İsrailî, BBC News Arabi, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2025

<https://www.bbc.com/arabic/articles/c1lmyj00zv8o>

Nasser TV, (2025, 25 Nisan) *Cemal Abdünnasır: İlli aviz yuharib yiygi yuharib ve hılûv annenâ beâ* [Video.] Youtube, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2025

<https://www.youtube.com/watch?v=7bUVH3F07zY>

Extended Abstract

The nationalist movement in Egypt underwent remarkable transformations as a political identity between the onset of the British occupation in 1882 and the death of Gamal Abdel Nasser in 1970. These transformations were not isolated processes; rather, they were deeply shaped by regional and global events as well as by structural economic factors. Moreover, the “imagined communities” of Egyptian nationalism varied significantly across different periods, reflecting shifting discourses, leadership styles, and socio-political alignments.

This study aims to analyze the transformations of Egyptian nationalism across distinct temporal phases. The central research question can be articulated as follows: How did global and regional developments between 1882 and 1970 affect the discourse, objectives, and organizational forms of the nationalist movement in Egypt? Put differently, how did Egyptian nationalism evolve in response to regional and global transformations, and in what ways did it redefine itself? The main argument advanced in this paper is that Egyptian nationalism—between the beginning of the British occupation in 1882 and the death of Gamal Abdel Nasser in 1970—constantly reshaped its discourse and leadership in response to the withdrawal of the Ottoman Empire, the persistence of British colonialism, the global wave of decolonization, and the political upheavals in the Arab world. In other words, Egyptian nationalism was not merely a struggle for independence but a political identity that was continuously reconstructed through changing actors, ideologies, and narratives. At critical junctures, the nationalist movement demonstrated a tendency to adapt to prevailing regional and global dynamics. A further claim of this study is that Egyptian nationalism, from its emergence to its subsequent transformations, possessed a distinct economic dimension. From its inception, nationalism in Egypt was linked to both the country’s economic potential and the severe financial crises it endured. The engagement of global and local actors with this economic potential, and the consequences that followed, played a decisive role in shaping its evolution.

In contemporary terms, the significance of reassessing Egyptian nationalism has been highlighted by events such as the renewed Israeli–Gaza conflict beginning in October 2023. Within this context, a leaked audio recording resurfaced, featuring Gamal Abdel Nasser’s words to Libyan leader Muammar Qaddafi in 1970. In the recording, Nasser, who had repeatedly fought against Israel in defense of the Palestinian cause, stated: *“If someone wishes to resist, let him resist; if someone wishes to fight, let him fight. They are saying that ‘Abdel Nasser has sold out the Palestinian cause.’ Even some Egyptians may believe this. But I know what I am doing.”* These words reopened debates over

the image Nasser had painstakingly constructed over years, revealing potential fractures in the continuity of Egyptian nationalism and underscoring the importance of new readings of its trajectory.

The study approaches nationalism in Egypt as a form of identity, framed primarily through the theoretical lens of social constructivism. Constructivist theory highlights the ways in which actors' ideas, beliefs, and value systems are determinative of their actions, and it posits that identities are never fixed but instead subject to continual transformation. Similarly, Benedict Anderson's concept of "imagined communities" has been adapted in this work to illuminate the shifting communal frameworks within which Egyptian nationalism operated. In addition to secondary literature in Turkish, English, and Arabic, this study draws upon archival materials from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey as well as declassified documents from the Central Intelligence Agency (CIA).

The origins of Egyptian nationalism are deeply intertwined with economic and socio-economic conditions. Ahmad Urabi Pasha's revolt, which culminated in a decisive defeat at Tel el-Kebir in September 1882, marked both the consolidation of British occupation and Urabi's subsequent exile. Even prior to the formal occupation, however, Egypt's economy had already fallen under foreign control. When Said Pasha died in 1863, he left behind debts amounting to eight million pounds sterling. Borrowing continued under Khedive Ismail, who had secured the right to contract loans independently of the Ottoman Porte. The sale of Egypt's remaining shares in the Suez Canal to Britain represented another crucial turning point. Mounting debts led to the establishment of the Goschen–Joubert Commission through Anglo-French cooperation, which gained authority over key state institutions such as the budgetary office of the Ministry of Finance and the Egyptian railways. The Law of Liquidation of 1880 formalized this arrangement, granting British and French creditors direct access to Egypt's revenues. In parallel, the Egyptian army was drastically reduced from around 100,000 soldiers in the 1830s to only 18,000 by the late 1870s. In such a context—where public officials went unpaid—the first major anti-foreign mass demonstration took place in April 1879. This structural economic exploitation became a central driving force behind nationalist mobilization. Following the Urabi revolt, the British occupation—motivated also by the economic and strategic significance of the Suez Canal—was consolidated. Later incidents such as the Dinshaway affair intensified nationalist sentiment across broader segments of society. In this period, figures like Mustafa Kamil emerged as leading voices of resistance against the occupation. Through his publications, writings in Western newspapers, diplomatic tours of Europe, and the establishment of the political party Hizb al-

Watani, Kamil became a leading figure of nationalist opposition. Importantly, this form of nationalism was not anti-Ottoman. On the contrary, it was aligned with the Pan-Islamist politics of the Ottoman Sultan-Caliph, who provided symbolic and ideological support against the British. Thus, while a nationalist Egyptian identity was crystallizing, its imagined community was constructed in continuity with the Pan-Islamist framework of the Caliphate in Istanbul, connecting Egyptians with Muslims in Libya, Syria, and elsewhere in the Islamic world.

The completion of the Suez Canal in 1869 further emphasized Egypt's privileged geostrategic position between Asia and Africa by dramatically shortening maritime routes. For Britain, the canal represented the shortest route to its colonies in Asia, rendering its control and security a matter of existential importance. The prospect of losing the canal threatened the integrity of the empire. Indeed, the canal remained the primary motivation behind the continuation of the British occupation until 1954. The interwar "liberal era" that began with Egypt's conditional independence in 1922 saw a crisis of nationalist identity. The Wafd Party, which had emerged as the principal nationalist force, came under criticism after the death of Saad Zaghlul for failing to secure full independence. The 1936 Anglo-Egyptian Treaty provided only limited concessions, and British influence persisted. This period also witnessed the emergence of divergent strands of Egyptian nationalism. On one side, a secular and territorial nationalism known as Pharaonism emerged, emphasizing Egypt's ancient heritage. Although insular, it resembled contemporary currents of Phoenicianism elsewhere in the region, demonstrating the broader interaction of Middle Eastern nationalist ideologies. On the other side, the political climate of 1930s Europe—marked by the rise of fascism and Nazism—left a distinct imprint on Egyptian politics. Paramilitary youth movements and fascist-inspired parties proliferated across the Middle East, and Egypt too witnessed the formation of the "Young Egypt" movement, which later evolved into a political party. At the same time, religious movements such as the Muslim Brotherhood, with their rapidly expanding membership, offered alternative ideological frameworks that competed with nationalist discourses. Paradoxically, even as Egypt experienced isolation in some respects, this era also marked its growing engagement with the Arab world. Egyptian products and culture gained increasing recognition in other Arab countries, while Egyptian institutions, corporations, and cultural industries expanded regionally. Egyptian professionals and intellectuals found opportunities across Arab states, while projects such as the Arab League and the Palestinian cause positioned Cairo as a central political actor. Despite these developments, nationalism during this phase failed to successfully construct a cohesive imagined community.

The Free Officers' revolution of July 1952 transformed Egyptian nationalism from a political movement into a full-fledged state identity, with profound foreign policy implications. The 1956 constitution explicitly defined "Egyptians" as part of a broader Arab nation. The dynamics of the Cold War and the foreign policy orientations of other Arab states revealed that earlier forms of nationalism were insufficient. Gamal Abdel Nasser, who adopted the ideology of Arab nationalism already formulated in Damascus by the Ba'ath Party, institutionalized it as Egypt's official policy. While pursuing a strategy of "neutrality" between the superpowers, Nasser simultaneously cultivated relationships with political elites across the region who aligned with his agenda, such as Suleiman al-Nabulsi in Jordan and Rashid al-Karami in Lebanon. Through policies during the Baghdad Pact crisis, the Suez Crisis, the Eisenhower Doctrine, and the formation of the United Arab Republic, Nasser constructed a Pan-Arab nationalist identity while operationalizing its interests. This identity positioned Egyptians within an imagined community stretching from the Atlantic to the Arabian Gulf. Nasser also emphasized the economic rationale behind the nationalization of the Suez Canal, underscoring the interconnection of economic sovereignty and nationalist legitimacy.

Yet, challenges soon emerged. After the 1958 Iraqi Revolution, Abd al-Karim Qasim's more locally oriented nationalism clashed with Nasser's transnational Pan-Arabism, undermining its momentum. The collapse of the Egyptian–Syrian union in 1961, military difficulties in Yemen, and ultimately Egypt's devastating defeat in the 1967 Arab–Israeli War plunged both Nasser and Pan-Arabist identity into crisis. Militarily and economically, the aftermath was profoundly damaging: the Suez Canal was closed, the Sinai oil fields were occupied, and tourism, services, and industrial production suffered severe blows. To enable Egypt's postwar recovery, Arab states extended annual subsidies of approximately two billion USD, contingent upon Nasser's abandonment of expansionist Pan-Arab policies. With this assistance, Egypt's GNP, which had contracted by 1 percent in 1967, rebounded by 2 percent in 1968, primarily through increased industrial capacity. Regional reconciliation followed, with Nasser improving relations with Jordan and Saudi Arabia. Meanwhile, in the context of the ongoing War of Attrition with Israel, U.S. Secretary of State William Rogers proposed the Rogers Plan, which included a ceasefire and indirect peace negotiations with Israel under United Nations auspices. Nasser's acceptance of this plan, which implicitly recognized Israel under UN Resolution 242, shocked much of the Arab world, particularly the Palestinians. For Egypt, this marked the dissolution of the revolutionary dynamism that had long defined its leadership role in the Arab system. Simultaneously, it signaled Egypt's growing military dependence on the Soviet Union alongside an emerging willingness to reach diplomatic compromises with Israel.